

BRUNNEN D.

L. DUWARDIN S.

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Երասարակեայ ազգասեր սասարուբեամբ

ՊԱՐՈՆ ԵՒՈՒՍՐԳՈՅ ՌԱՓՈՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

Ս. ՅԱՐԻ. — ՅՈՒՆԻՍ, 1855. — ՔԻԻ Զ.

Ի ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱՆՈՅԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Ի Փողոցն Ան-Սիբիլիս, Թ. 38.

Գործակալք

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԱԻԵՏԻՍ ԱՂԱՅ ՊԷՐՊԷՌԵԱՆ.

ՋՄԻԻՌԵՆԱ.

ՂՈՒԿԱՍ ԱՂԱՅ ՊԱՂԳԱԶԱՐԵԱՆ.

ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԻՍ.

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅ ՏԷՐ-ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ.

ԵԱՇ ԽՈՒՏԱԻՐՈՅ

ՔԱՄԻՆԱՐ ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՅ ՊԸՅԳՂԵԱՆ.

ՄԱՍԵԱՅԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՆՈՒԷՐ ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

ՄԵՆՍԳՍՏԻ ԱՂԱՅ ԵՍՍՅԱՅ ԳՐԱՆԵՌՈՒԵԱՆՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ՍԷՐՍԱՐԻ ՅԵԱՇ ՄՈՒՏԱՐՈՑ.

Ազգի մը գլխէն անցած փորձանքները ինչ տեսակ ալ ըլլան, կարելի չէ որ այն ազգը կորսուի՝ քանի որ առաքինութիւն ըսածդ, որ նեղկոց մէկ հատիկ գանձն է, անկորուստ է իր ծոցին մէջ : Երբոր սաստկաստոյց հովերը, փորորկալից քամիները փչեն, աճունաճիւղ ծառին զարդարանքը կըրօրափի վրայէն . կոճը միայն կըմնայ մերկ կողոպուտ, եւ բուերը սեւցած ու չորցած, այնպէս որ կըլսես քեռչ յոյս կայ վրան եւ ոչ կենդանութիւն... Բայց բող օդերը կակըղնան, բող կենդանարար տաքութիւն մը զարնէ վրան, եւ ահա այն զառամնայ փայտը դարձարգեղ տերեւներով կըզարդարուի, եւ աներեւոյք հոյզը, անմահութեան ամ-

DON PATRIOTIQUE

DE SON EXCELLENCE ISAIE TRANKOUL, SERDAR ARMENIEN
DE JASSY EN MOLDAVIE.

Quelles que soient les vicissitudes éprouvées par une nation, cette nation ne peut périr si elle conserve en son sein des éléments de vertu, trésor des opprimés! Lorsque vient le temps des frimas, des autans, l'arbre somptueux se dépouille de sa brillante parure, et montrant à nu son tronc et ses bras noirs desséchés, semble sans espoir et sans vie... Mais que l'air s'adoucisse, qu'une influence généreuse l'appelle, aussitôt ce bois décrépité se couvre de feuilles verdoyantes, et la sève invisible, source immortelle, fait rayonner par tous les pores de l'arbre ressuscité les merveilles d'un printemps régénérateur!

բիւրը, կենդանացած ծառոյն ամեն մեկ ծակտիքէն զուարթարար զարնան հրաշալիքը կը ճառագայթէ :

Մեր Հայոց ազգը՝ մարդկանց ու մրրկաց հարուածներովը ծեծուած՝ իր արտաքին մեծութենէն մերկ կողոպուտ մնացեր է, բայց ի գուր. իր ցաւալից բայց ազնիւ ծոցոյն մէջ այն հոյզը՝ այն ապագայ յոյսը ունի որ ջանք եւ օգնութիւն մեկտեղ զայուն պէս՝ ձօխարար եւ փառաւորապէս դուրս կեցէ կը յայտնուի :

Ասիկայ անժխտելի բան մըն է որ հին ատենէ ի վեր Հայոց ազգիս մէջ շատ գտնուեր են այնպիսի մեծասիրտ անձինք որ իրենց նմանեաց ըրած բարիքնին անձնական բարիք սեպեր են. եւ թէ որ այսօրուան օրս քիչ կը տեսնուին այսպիսի մարդիկ, պատճառն այս է որ « Որոմը նօսրցուցեր է զանոնք. » եւ անձնական շահը՝ որ անկուշտ ու անզգամ որոմ մըն է, քանի մը մասնաւորաց կը սեպնականէ այն բարիքն որ հասարակաց օգտին համար եղած են :

Այս ընտիր անձանց, այս սակաւարիւ ու վեհանձն հայրենասիրաց մէջ ճանչնանք ու հրօջակենք Նաշցի Մեծապատիւ Սերտար Աղայ Նաային Գրանխօղեանց. Մոյտախոյ մայրաքաղաքին հայկազն բնակիչները իրմով կը պարծին, եւ մենք կը փափաքինք որ բոլոր մեր ազգն ալ ճանչնայ այս ընտիր անձին յարգն որ իրեն ալ պատիւ է՝ սակաւագիտ խոնականութեամբն ու լուսաւոր ազգասիրութեամբը :

Աղայ Նաային արդէն մեր խնամօցը յանձնած էր, քանի որ Փարիզու Մուրատեան վարժարանին տեսչութիւնը մեր ձեռքն էր, իր եղբորորդոյն դաստիարակութիւնը, ինչպէս նաև ուրիշ պատանոյ մը կըրրութիւնը որ իրեն որդեգրածի պէս էր : Այս օրերս նոյն դպրոցին մէջ պատահած փոփոխութիւնները լսելով՝ նորէն մեր առանձին հոգաբարձութեանը յանձնեց այն երկու պատանեաց կըրրութիւնը. անկէց ի գատ, որպէս զի դիւրութիւն մը տայ մեզի՝ այն պատանեաց ինչպէս նաև ուրիշ Մոյտախացոց եւ քանի մը Արեւելցի տղայոց խկապէս ազգային դաստիարակութիւնն ի գլուխ հանելու, բարենաձեցաւ ինքնայոժար կամօք մատուցանել մեզի տարը հազար ֆրանք ի պէտս նախնական ծախսոց ազգային դպրոցին որ քիչ ատենէն պիտի բանանք Փարիզու մէջ ¹ :

Քաղցր պարտք մը կը ճանչնանք մեզի այսպիսի

¹ Այս դպրոցին բացուելուն համար պէտք եղած օրինաւոր հրամանը խնդրուած է արդէն Քաղցիոյ տերութենէն. յուսանք որ քիչ ժամանակէն արուի, եւ մենք կարող կըլլանք այն ատեն մեր Յայտարարութիւնը հրատարակելու :

En vain, la nation arménienne, battue des hommes et des orages, est dépouillée de grandeur extérieure; elle recèle en son sein affligé, mais généreux, cette sève, ce germe d'avenir qui, dans les instants où les efforts, les secours sont appelés, se révèle avec grandeur et magnificence.

C'est un fait incontestable que, depuis les temps les plus reculés, un grand nombre de hauts personnages de la nation arménienne ont considéré le bien à faire à leurs semblables, comme un bien personnel; et si, aujourd'hui, ces personnages semblent devenus plus rares, c'est que « l'ivraie les a éclaircis, » et que l'intérêt personnel, cette cupide et coupable ivraie, a détourné au profit de quelques particuliers les bienfaits destinés à l'utilité publique.

Nous reconnaissons et nous proclamons dans le petit nombre de ces élus, patriotes généreux, S. Ex. le Serdar Isaïe Trankoul, Arménien de Jassy. Les habitants arméniens de cette capitale de la Moldavie sont fiers de le posséder parmi eux, et nous désirons que toute notre nation apprécie et révère l'honneur qui rejailit sur elle de ce beau caractère, formé d'une probité exemplaire et d'un patriotisme éclairé.

M. Trankoul avait déjà confié à nos soins, lorsque nous avions encore la direction du collège Moorat de Paris, l'éducation de son neveu et celle d'un autre jeune homme qu'il avait en quelque sorte adopté. Les changements survenus ces jours derniers dans ce collège déterminèrent M. Trankoul à nous remettre encore à nous personnellement le soin de compléter l'instruction de ces jeunes gens; de plus, afin de nous faciliter les moyens d'achever l'éducation essentiellement nationale de ces jeunes gens, ainsi que celle des autres enfants arméniens de la Moldavie et de diverses contrées de l'Orient, il a bien voulu nous offrir spontanément 10,000 fr. pour les premières dépenses de l'établissement national que nous allons incessamment ouvrir à Paris ¹.

Nous aimons à proclamer ce trait de patriotisme,

¹ La demande de l'autorisation nécessaire pour ouvrir un pareil établissement étant déjà adressé au gouvernement français, nous espérons de l'obtenir sous peu de temps; et c'est alors que nous publierons notre Prospectus.

ազգասիրական գործ մը ամենուն ծանուցանել, եւ հրապարակաւ յայտնել մեր երախտագիտութիւնը առ այս առաջին բարերար մեր :

Բարերազդութիւն կրնամարինք մեզի նաեւ այս մեր նոր վիճակը՝ որ արդար խոնականութեան ալ աւելի յարմար կերեւնայ . եւ այս խոնականութիւնը մի միայն հաստատուն հիմն է օգտաւետ մատակարարութեան : Բարերազդ ենք, կըսեմ, որ մեզի օգնութիւն ու ձեռնաուութիւն ընողները կենդանի են, եւ կրնան անձամբ տեսնել քէ որչափ է մեր ջանքը եւ անձնանուէր նահատակութիւնը՝ մանկանց դաստիարակութեան սրբազան եւ աշխատալի պաշտօնին մէջ : Կտակով բարիք ընողներուն դիտմունքը խիստ շատ անգամ անկատար կըմնայ . այն վերջին եւ գերագոյն կամքը որ նուիրական բան պիտի ըլլար՝ շատ անգամ ծուռ կրնասկըցուի, եւ մասնաւորաց շահուն կըբանեցուի այն բարերարութիւնն որ անբաւ օգուտներ պիտի ունենար իր անբիւ ու հասարակաց պտուղներովը :

Ձենք երկբայիբ ամենեւին որ Մեծապատիւ Սերտարին տուած օրինակէն շատ հայրենասեր անձինք ալ սիրտ պիտի առնուն նոյն կերպով հասկընայու ազգին ճշմարիտ օգուտները, եւ վեհանձն ձեռնաուութեամբ օգնելու այսպիսի ազգային քաղաքակրթութեան համար կեանքերնին դրած մարդկանց : Արդէն այս առթով մեր շնորհակալութիւնը կրնանք յայտնել Փարիզու մէջ գտնուող մերհայրենակիցներուն, եւ մանաւանդ մեկուն, որ արդարեւ իբրեւ ճշմարիտ բարեկամ՝ մեր նեղութեանց եւ ամէն տեսակ կարօտութեանցը մէջ ձեռնաու եղաւ մեզի : Պարօն Միքայել Մանանեան Կոստանդնուպոլսեցի ակնավաճառ ոսկերիչը, որ շատ տարիներէ ի վեր Փարիզու մէջ բնակած ու գաղղիացի գրուած է, արդէն մայիսի 12ին 5000 ֆրանք փոխ տուած էր մեզի : Աղայ եւայիին ըրած առատաձեռնութեան լուրը առնելուն պէս՝ հաճեցաւ նոյն փոխ տուած գումարը ազգասիրական նուիրման դարձրնել :

Եւ անա այս վեհանձնական օգնութիւններով կարողացանք Փարիզու մօտ Կըրնէլ ըսուած բաղնիք մէջ՝ 1 բաւական ընդարձակ եւ զեղեցիկ տուն մը վարձել, ուր պիտի բանանք Աստուծով ազգային ուսումնարանը :

Կրնամարձակինք այժմէն գուշակելու քէ այս ուսումնարանին գործը յաջողութիւն պիտի գտնէ . բարիք ընելու փափարք՝ մարդուս վստահութիւն

et à rendre un témoignage public de notre profonde gratitude à notre premier bienfaiteur!

Nous sommes heureux aussi d'une position nouvelle, et qui est plus en rapport avec la probité, seule base solide en fait d'administration spéculative; nous sommes heureux, disons-nous, d'être soutenus par des appuis vivants, qui pourront juger de nos efforts et de notre dévouement à la cause sainte et laborieuse de l'éducation des enfants. Trop souvent, les intentions des testateurs sont violées : on fausse cette volonté dernière et suprême qui devrait être sacrée, et l'on détourne au profit de quelques particuliers les sources d'une bienfaisance qui devrait être immense par ses résultats innombrables et publics.

Nous ne doutons pas que l'exemple donné par le digne Serdar n'encourage encore un grand nombre de patriotes à comprendre de la même manière les véritables intérêts de la nation, et à soutenir généreusement les efforts des personnes dévouées à cette œuvre de civilisation nationale. Déjà, à cette occasion, nous pouvons ajouter dans notre gratitude nos compatriotes de Paris, et particulièrement un d'entre eux qui nous a soutenus, en ami véritable, dans les jours de tribulations et de privations de tous genres. M. Michel Mananian, bijoutier orfèvre, Arménien de Constantinople, établi à Paris depuis plusieurs années, et naturalisé Français, nous avait déjà prêté, dès le 12 mai dernier, une somme de 5000 fr. Aussitôt qu'il a eu connaissance de la générosité de M. Trankoul, il a bien voulu convertir l'argent qu'il nous avait prêté en don patriotique.

Grâces à ces généreux secours, il nous fut possible de louer à Grenelle ¹, à la porte de Paris, une assez vaste et belle maison, destinée à l'établissement projeté.

Cette fondation, nous osons le pressentir, sera heureuse : le désir de faire le bien en inspire la foi. Cette maison d'éducation, fondée par des op-

¹ Վիոլէ փողոցը, №. 60 :

¹ Rue Violet, 60.

ալ կրբերէ : Այս ուսումնարանը, ի ձեռն նեղելոց հիմնուած, պատուաւոր բարերարաց օգնականութեամբը հաստատուած ու ճոխացած, եւ երկու կողմէն ալ եղած անխոնջ աշխատանքով կենցաղօգուտ եւ բարոյական նպատակի մը դիմելով, անշուշտ պիտի օրհնուի՝ ուրիշ ամենայն արիական գործողութեանց նման, եւ քաջութեամբ եւ յուսով առաջ պիտի երթայ այն ճամբուն մէջ ուր որ Աստուած գմեզ կրկանչէ, ուր որ Աստուած մեզի կըսպասէ :

primés, soutenue, dotée par d'honorables bienfaiteurs, et grâce à des efforts réciproques tendant vers un but humanitaire et moral, cette fondation sera bénie comme toute œuvre militante, marchant avec courage et espérance dans la voie où Dieu nous appelle, où Dieu nous attend !

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԷՐ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ Ի ՓԱՐԻԶ .

ՊԱՐՈՆ ԳԷՌՐԳ ԹԱԳՆՈՐԵԱՆ՝ ՎԿԱՅԵԱԼ ԲՃԻՇԿ
Ի ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԲՃՇԿԱՐԱՆԷՆ :

Մեր ազգին մէջ ոչ սակաւ ճարտար եւ հանձարեղ անձինք՝ ինչպէս որ իրենց վաճառականութեան արուեստին ունեցած յարմարութենէն ստիպուած՝ աշխարհիս ամէն նաւահանգիստներն ու շահաստան քաղաքները գտնուել են ամէն ժամանակ ու կըգտնուին, այսպէս ալ ո՛ր որ ուսումնասիրութեան եւ քաղաքակրթութեան առատահոս աղբիւրներ կըտեսնեն, ինքնայորդոր սիրով հոն կըդիմեն որ ծարաւին յագեցընեն : Ատենով Աբեւք, Աղեքսանդրիա, Բիւզանդիոն, որ մարք եւ դայեակք իմաստութեան աշխարհի սեպուած էին, մերոնց ալ ժամադիր տեղերն էին այս բաներուս համար . իսկ հիմա, աւելի քսան տարիէ ի վեր, Ռուսաստանէն դուրս եղած Հայկազանց ուսումնական եւ արուեստական ասպարէզներն են Փարիզ եւ Լոնտրա, մանաւանդ Փարիզ, ուր շատ երիտասարդներ ետեւէ կըլլան բժշկութեան արուեստին, ոմանք երկրագործութեան, ոմանք վաճառականութեան, ուրիշներն ալ գանազան կենցաղօգուտ գիտութեանց եւ արուեստից :

նաւանդ վերջիններուն՝ անձամբ ալ ճանչնորութիւնը եւս եւ բարեկամութիւնը վայելել ենք .

ՊԱՐՈՆԱՅՔ

Սերովրէ Վիլեննան (Սեր-Վիլեն)	Բժիշկ (մատենագիր)
Դասպար Սինապեան	Բժիշկ .
Մելիք	} ճարտարագետք .
Պալեան Եղբարք Նիկողայոս եւ Սարգիս .	
Պիլեզիկճեան Եղբարք .	
Գրիգոր Աղսարոնեան	} Երկրագործք .
Գեորգ Սրիմարաճեան	
Արքանամ Սախալեան	Պատկերահան .
Տատեան Յարութիւն Գաբելին	Բնագետ .
Նանապետ Ռուսինեան	} Բժիշկք .
Յովսէփ Պէլրան	
Միքայել Մանանեան	Ոսկերիչ .
Մկրտիչ Միսնետիսեան	Ճարտարագետ .
Ետեփան Ոսկանեան	Գրագետ .
Ճանիկ Աբամեան	Տպագրիչ .
Յովսէփ Շիշմանեան	} Բժիշկք .
Գրիգոր Մոզեան	
Յովնան Վահանեան	Բնագետ (մատենագիր) .
Յակովբ Արզումանեան	} Ուս. Բժշկութեան .
Յովհաննէս Յովհաննեան	
Միքայել Մորասանճեան	
Արեղնագով Նեկրուզեան	Բնագետ .
Յակովբ Ամատեան	} Երկրագործք .
Յովհաննէս Թիւյսիւզեան	
Կարապետ Սիրունեան	
Յարութիւն եւ Ստեփան Խաչատուրեան .	} Վաճառականք .
Կարապետ Իւրիճեան	
Խաչիկ Կիւմիւշեան	
Յովակիմ Նեկրուզեան	
Խաչիկ Փիշմիշեան	

Ասպարէզ անուանեցինք այն քաղաքները, վասն զի իրացընէ ալ հայկական հանձարը գրբերէ մրցանքի կելլէ անոնց մէջ շատ անգամ եոյն իսկ բնիկ տեղացւոց հանձարոյն ու ջանքին հետ, բողբէ ուրիշ օտարականաց, եւ յաղթութեան պսակը անվրէպ քաջութեամբ կընդունի անկողմնասեր եւ անաչառ դատաւորներէ :

Քաղցր է մեզ յիշատակել հոս այսպիսի քաջերէն մէկբանիին անունները, որոնցմէ ոմանց՝ մա-

Տատան Եղարք, Սիմոն (Չափազեա), Յովհաննես (Բնազեա),
 Մարտիրոս, Յակովբ, և Մկրտիչ,
 Թովմաս Խորասանձեան .
 Մարտիրոս Միհենախոտան Տպագրիչ .
 Մարտիրոս Պիլգրիկեան)
 Տիգրան Հալփեան) Մետաքսագործք .
 Յարուբին Չայեան Ուս. Բժշկութեան :

Այս պատուական երիտասարդաց շատին մեկ հատիկ հարատուրիւնը՝ իրենց բնաւորութեան ազնուութիւնը, անձնական եւ ազգային պատիւնին պահելու փոյրը, անխոնջ աշխատասիրութիւնը, երկայնամիտ յարատուութիւնն ու անպարտելի չարքաշութիւնն է : Բայց մեկ մասն այ բարերազգ գտնուած են որ ազգին մեջի վնհանձն ու բարերար իշխանաց առատաձեռնութեամբը՝ որը շատ որը քիչ՝ օգնութիւն ու ձեռնտուութիւն ունեցեր են . եւ մեզի մեծ ուրախութիւն է վկայելն որ գրեթէ մեկն այ անարժան չէ ցուցուցած ինքզինքը այնպիսի երախտեաց : Ճեզայիրեան Մկրտիչ ամիրան, Երամեան Գեորգ ամիրան, Նուպար-Պէյը, Երամեան Կարապետ ամիրան, Օտեան Պօղոս աղան, Պալեանց գերդաստանը, եւ ուրիշ հարուստ ու պատուաւոր անձինք, ոչ միայն նոյն երիտասարդաց եւ անոնց ազգատոհմներուն անպակաս երախտագիտութիւնը կընդունին իրենց ըրած աղէկութեանցը փոխարեն, այլ եւ բոլոր ազգայնոց շնորհակալութիւնը՝ որ պիտանի եւ իմաստուն անդամներով կըպայծառացընեն ազգերնիս :

Հիմակուան Փարիզ գտնուող երիտասարդաց մեջ աւելի կերպով մը ազգայնոցս պատիւ եւ ուրախութիւն պատճառեց այս օրերս Պարոն Գեորգը Թագուրեան, որ բժշկական արուեստին ուսումը ընդցընելով՝ փառաւորապէս անցաւ օրինաւոր քննութիւններէն, ու Փարիզու բժշկարանին վկայականն առաւ իբրեւ բժիշկ քաջավարժ եւ իմաստուն : Այս անխոնջ, աշխարհատես, ծանրաբարոյ ու խոհական երիտասարդը ուրը տարի աշխատեցաւ իր վախճանին հասնելու համար . եւ այս օրերս ճամբայ կեպէ հայրենիքը դառնալու : Հետը պիտի տանի ոչ միայն իր ազնիւ եւ պատուական արնեստը՝ յօգուտ մարդկութեան եւ ի պայծառութիւն եւ ի պարծանս ազգին, այլ եւ բոլոր զինքը ճանչցող ու բարեկամութիւնը վայելող անձանց՝ եւ մանաւանդ ազգայնոց՝ սերն ու համարումը :

ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՅԻՆ ՄԷՋ ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ԲԱՆԵՒ ՄԸ ԲԱՌԻՅ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ².

Անշնորհք . — Աշխարհաբառին մեջ շատ մը բառեր կան որ սովորութիւնս եղեր է յոգնակիի պէս բանեցընել՝ ծայրը ք տառը դնելով . այս պակասութեան վերջուիլը ամենադիւրինն է, ուստի *անշնորհք* բառն այ կրնայ գործածուիլ միշտ առանց քիի՝ *անշնորհք* :

Անոյշ . — Ինչպէս նախընթաց յօդուածոյն մեջ ըսինք , յ տառը քաղցրութիւն մը կուտայ մեր բառերուն ճնշմանը . ուստի լաւ կերեւնայ այսպէս գրել *անոյշ, զգոյշ, ոյժ* , եւ այլն , քան թէ *անուշ, զգուշ, ուժ* . բայց ասոնց հոլովական կամ բարդ եւ բաղադրեալ ձեւերն ըստ կանոնի գրաբառին պիտի գրուին եւ հընչուին՝ յ տառին տեղը ք դրուելով . այս ինքն *անուշու թին, զգուշուոր, ուժով* , եւ այլն :

Անուն . — Այս բառիս հոլովական ձեւերէն ոմանք կրնան իրենց բուն կանոնէն չխտորիլ՝ առանց խորք երեւնալու . ուստի լաւ է գրել եւ ըսել , *անուան, անուամբ* , քան թէ *անունին, անունով* . միայն *յանուանէ* ըսելու տեղը դեռ ներելի է *անունէն* ըսել , ինչպէս եւ յոգնակի՝ *անուններ, անուններուն* . եւ այլն , քան թէ *անուանք, անուանց* , քեպէտ ուզողն ազատ է բոլորովին գրաբառին կանոնացը հետեւիլ նաեւ այս բանիս մեջ :

Անցընել . — Յայտնի է թէ այս բառս ձեւացած է *անցուցանել* բառէն (ինչպէս *ցըցընելն* ալ *ցուցանելէն*), եւ տեղ կայ որ միջեւ հիմայ *անցըցընել* կըսեն . ուստի լաւ կերեւնայ գոնէ *անցունել* գրելը՝ որ աւելի կըմտենայ գրաբառին :

Աշակերտ . — Լաւ է այս բառիս մեջ ալ *ա* տառը անկորուստ պահել՝ քան թէ *աշկերտ* ըսել ու գրել :

Աշխարհ . — Շատը կան որ *աշխարհք* կըսեն , եւ ոմանք նաեւ *աշխարք* կըգրեն . բայց *աշխարհ, աշխարհի, յաշխարհէ* ըսելն անտարակոյս աւելի ընտրելի է :

Աշխարհաբառ, Գրաբառ . — Ռամկական լեզու եւ գրոց լեզու ըսուելու տեղ սովորութիւնս եղեր է մեր դարուս մեջ՝ առաջնոյն *աշխարհաբառ* ըսել , երկրորդին *գրաբառ* , եւ կըստուգաբանութիւն *աշխարհի բարբառ, գրոց բարբառ* : Ոմանք համարելով թէ բուն ստուգաբանութիւնն է մակբայի ձեւը , գրեցին *աշխարհաբար, գրաբար* , իբր թէ *սամկորէն, գրորէն* . բայց առաջին ուղղագրութիւնն ընտրելի կերեւնայ :

Աշունք, Գարունք . — Այս բառերուն ալ վերջի ք տառը՝ որով ոմանք կըբանեցընեն՝ աւելորդ ծանրաբեռնութիւնն է :

Աշք . — Գրաբառին *ակն* բառը աշխարհաբառէն դուրս մնացած ըլլալով , Էգակի կըբանի *աշք* , եւ յոգնակի՝ ըստ ոմանց *աշքեր* , ըստ այլոց *աշուքներ* . սրն ալ գործածուի՝ լաւ կերեւնայ *աշքը* Էգակի բանեցընելն ետեւ ալ՝ յոգնակի անոր հարագատ հոլովները պահել սրբապի որ կարելի է , այս ինքն *աշաց, աշօք, յաշաց* :

² Տես Մարտի ամսատարը , էջ 49-52 :

Ագարանջան. — Ո՛ր որ տաճկերէն պղկզկի բառը չեն գործածեր, ասոր տեղը կըսեն ռամկօրէն ապրջան կամ ապրճան. բուն բառը գործածելը անէլի վայելուչ է :

Աջ. — Ռամկաց մեջէն ոմանք աջ, ոմանք նաեւ աջք կըգրեն ասոր տեղը, եւ կըսեն ' օրինակի համար, « ասորք աջգ կըհամբուրեմք » որ յայտնի եւ մեծ սխալ է :

Առջև, Առջին. — Ասոնց մէկը գրաբառին առաջ ետ բառն է ' րէրեցուցած, մէկայը առաջի բառն է. կերեանայ րէ լաւ է առջև քել առ այժմ քան րէ առջին, որպէս զի առաջին բառին հետ ալ ջշիտրի : Պօլսեցիք ստեպ կըսեն, ի՞մ առջիս, քո առջից, իր առջին. բայց առջևս, առջևդ, առջևը ընտրելի է :

Առջի. — Առաջին բառին տեղը առջի քելը րէպէտ շատ տեղ սովորական է, բայց բուն գրուածքն ու հնչումը պահելը լաւ կերեանայ :

Առաւօտանց. — Այս ծանր բառին տեղը կտաւաշարկեր առաւօտաց քել, բոյորովին մէկդի ձգելով առաւօտանց կամ առաւտոց քելը. ինչպէս նաեւ առաւ իրիկուն քելու տեղը լաւ է քել ' առաւտ եւ իրիկուն :

Անուղ, Անկ. — Գրաբառին մեջ առաջինը ալմազ կընշանակէ, երկրորդը էթէթ. իսկ աշխարհաբառին մեջ շատ տեղ երկրորդը առաջնայն տեղ կըբանի, որովհետեւ բուն ուղիղը աստիճանաբար փոխուելով եղեր է հետ զնետե արնել, այրնել, այնել, անել, էնել, եւ ընել : Կերեանայ րէ հարկ է ալմազ բառին տեղը միշտ անուղ մեքը բանեցընել, յուսալով որ կամաց կամաց ընել եւ անել բառերուն տեղն ալ կարելի ըլլայ գործածել անեմ մեքը գրաբառին նման :

Ասեղ. — Այս բառը ոմանք, մանաւանդ Պօլսեցիք ասելս կըհնչեն ու կըգրեն, որ քաննք է :

Ասեմ. — Լեզուին խիստ սովորական ու հասարակ բառերէն մէկն ըլլալով, լաւ կըլլար ' ասոր ուղղագրութիւնն ու հնչումն անփոփոխ պահել, ինչպէս որ Հայաստանի քանի մը գաւառները, նմանապէս դրսերը շատ տեղ պահուած է : Պօլսեցոց սովորութիւն դարձեր է (որոնց հարկադրեր ենք սո. այժմ մենք ալ հետեւելու.) գրել եւ հնչել, ըսեմ, կըսեմ, քել, եւ այլն. եւ իրենց սկանզին քաննք կուգայ ասեմ, կըսեմ, ասա հնչելը. բայց աշխարհի քաննքութեանց կամ բարակութեանց ըստ մեծի մասին երեւակայական խտրութ մը ըլլալը անկէց ալ կիմացուի որ նոյն բառը գրաբառին մեջ անեմին քաննք չերեւնար :

Աստի, Այտի, Անտի. — Այս երեք բառերն ալ աշխարհաբառին մեջ շատ փոփոխուած ու աղանդակած են. ոմանք կըսեն աստից, այտից, անտից. ոմանք ասկից, ասկից, անկից. ոմանք ասկէ, ասկէ, անկէ. ոմանք ասկեց, ասկեց, անկեց. ոմանք ալ սրկեց կամ սրկէ, հասկէ, հանկէ կամ հըրկէ : Առաջին կերպը բուն հնչման անէլի մօտենարուն ' հարկաւ ընտրելի է, բայց փափաքելի է որ աստի, այտի, անտի քելը սովորական դատուայ կամաց կամաց :

Աստիճան, Աշտիճան. — Ինչպէս որ ուրիշ քանի մը լեզուաց սովորական մէկ կանոնն է որ ա եւ թ գրերէն առաջ հանդիպած ս տառը չ կըհնչուի կամ կըփո-

խուի, այսպէս մեր լեզուին մեջ երկու բառ կայ որ մեջի սեն կամ շան իրարու տեղ կընան դրուի. մէկը աստիճան բառն է, որ աշտիճան գրուած ալ կըգտնուի, մէյնըն ալ աշտոճ բառը ' որ աստոճ ալ գրուած կայ :

Աստուած. — Այս անուան հոյովականներուն մեջ բացառականը շատ տեղ սովորութիւնն եղած է քել Աստուծմէ կամ Ասաքծմէ, տեղ տեղ ալ Ասաքծկէ : Լաւ կըլլայ անշուշտ Աստուծոյ քելու վարժի, ինչպէս որ Աստուծով քելու վարժեցան նաեւ անոնք որ առաջ Աստուծով կըսէին :

Աստուածամէն. — Այս բառիս սեռականը աշխարհաբառին մեջ Աստուածամայ քուտելովք ' փուն տեղը այք մըն ալ ասեր է : Գրաբառին հոյովը պահելով Աստուածամի քելը շատ անէլի ընտրելի է :

Աստուածաշունչ. — Ռամկական սխալ է աստուածասունչ կամ ասուածասունչ քելը, ուստի եւ շատ գգուշալի :

Ատեն. — Ժամանակ բառին տեղը ատեն քելը աշխարհաբառին մեջ սովորական եղած է. ուստի մակբայներ ալ մեւացեր են, ատենով (երբեմն, հին ատեն), ատենին (ըստ ժամանակին), ատեն ատեն (երբեր երբեր) եւ այլն : Այսպիսի բառերը րէպէտ եւ աշխարհաբառին զարդ եւ հարստութիւն կընան սեպուիլ, բայց ասոնց համանուն գրաբառներն ալ մերագնեայց ընտանեցընելու գովելի ջանքը պետք չէ մոռնալ :

Արբնալ, Արբիլ, Արբեցութիւն, Արբած. — Ասոնց աշխարհաբառը րէպէտ տեղ տեղ զինուղուայ, զինուղութիւն, զինով է, բայց շատ տեղ ալ հարբիլ, հարբեցութիւն, հարբած բառերը կըգործածուին. եւ ասոնց վրային անտրոյ չ տառը ձգելը դժուար բան մը չէ :

Արզկել. — Ռամկօրէն անէլի սովորական եղած է քելը ' արզկել, ինչպէս գրոց մեջ ալ գրուած կըգրտնուի : Լաւ կերեանայ արզկուլ եւ արզկել :

Արզէն. — Այս բառիս երկու նշանակութիւն ունեւալը ' շատ գործածական կընէ զինքը. այսինքն մէյնը հիմակուրնէ բառին մտրովը, մէյնըն ալ առաջոց, մինչեւ հիմա քելու մտրով : Հիմակուան աշխարհաբառ գրուածոց մեջ ջափազանց ստեպ գործածուիլը գգուշալի կընէ իրաւամբ նաեւ այս բառը :

Արթնալ. — Գրաբառին արթնանալ բառն է. ուստի եւ այսպէս արթնալ գրելն ու հնչելը լաւ կերեանայ. տեղ տեղ զարթիլ քուղներ ալ կան, բայց անոր գրաբառն է զարթնալ կամ զարթչիլ :

Արժիլ, Արժեցընել, Արժէք, Արժան. — Թեպէտ եւ անէլի սովորական եղած է աշխարհաբառին մեջ լեքեցընել ասոնք ու ասանց ըլի քել, արժան, արժէք, արժիլ, արժեցընել, բայց կընան բուն ուղղագրութիւնին պահել ' ասանց դժուարութիւն մը տալու հասկըցողութեան :

Արին. — Ռամկօրէն սովորական հնչումն է արուն. բաղադրեալ բառերն ալ կըգրուին ու կըսուին արունի, արունով, արունտա, արունվըայ, արունկզակ եւ այլն : Բայց խրդին շատ տեղ շսկուած ու բառին փափկութիւնը պահուած է, գրելով եւ հնչելով արին, ա-

բան, արեամբ, արինոտ, արինուայ, արինկզակ եւ այլն :

Արծաթի, Արծըթէ. — Մեր աշխարհաբառին մէջ տաճկերենէն մտած ձեռն մըն է՝ արծաթի, ոսկի, Երկաթի, պղնձի ըսելու տեղը՝ բացառական նշովով ըսել արծըթէ (կիւմիւշտէն), ոսկիէ (այբբնտան), Երկըթէ (տէմիբտէն), պղնձէ (բուճտան), եւ այլն : Երկու ձեռն ալ կրնայ բանեցուիլ անխափան, բայց աւելի գեղեցիկ է գրաբառինը . ուստի եւ լաւ կրնամարիք ըսել, արծաթի խաչ, ոսկի դաւաղան, պղնձի արձան :

Արտաոց. — Այս տգեղ բառը կարծես քե Գաղղիացոց exceptionnel բառին բարգմանութիւնն է որ կար-

գէ զուրս կընշանակէ (արտ-տոց), աղէկ կամ անտարբէր իմաստով . բայց մեր մէջ ոմանք այլանշակ, անձանի ըսելու տեղը արտաոց կըսեն՝ Գաղղիացոց bizarre կամ original բառերուն տեղը :

Աւելի. — Պօլսեցոց մէջ շատը կան որ այս բառս կըսեն ու կըգրեն Էւելի կամ Էվել . այս ծոռութան պատճառ կերեւեայ տաճկերենին Էվէլ կամ Էվել բառը, քէպետ եւ անոր նշանակութիւնն է առաջ, յառաջ քան : Տարակոյս չկայ որ « քննէ Էվել գիտուն է » ըսելու տեղ՝ պէտք է ըսել, « քան գրեզ գիտուն է » կամ « քեզմէ աւելի գիտուն է » :

(Շարայարութիւնն ուրիշ անգամ :)

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆԻ Ե ԻՐՈՊԱՅ

ՔՐՈՆՇԹԱՏ. — ԵՍՔՈՊԵԱՆ ՆԱՒԱՀԱՐ

Արեւելեան պատերազմին գլխաւոր տեսարանը քէպետ եւ իրացրեք Ռուսաստանի արեւելեան սահմաններուն վրայ է, բայց ինչպէս չրագրաց ըսածներէն արդէն յայտնի է, դաշնակից տերութեանց նաւատորմիդները իրենց բշխման աւելման ծովեզերքն ալ յարձակեցան անցած տարի, եւ հիմա հարիւր կտորէն աւելի նաւ ունին այն կողմերը՝ Քրոնշթատ քաղաքը զարնելու մտքով : Անոր համար օգտակար կընամարիք մեր ընթերցողաց տեղեկութիւն մը տալ այն քաղաքին վրայ որ Սեւասթոփոլին մէկ տեսակը կընամարտի :

Քրոնշթատ քաղաքը Ֆինլանտիոյ ծոցին մէջ՝ Քորլիննօյ-Ս'սքրով ըսուած կղզիին վրայ շինուած է՝ Փեքրպուրկէն 29 վերսք հեռու : Բոլոր Փեքրպուրկի գաւառը, այն կղզին ալ մէկտեղ, 1721էն ի վեր է որ Ռուսաց ձեռքն անցած է : Մեծն Պետրոս տեսաւ որ արդէն այն կղզին ամուր բումբի մը պէս կանգնուած է ի բնէ՝ որ իր նորաշէն մայրաքաղաքին պաշտպանութիւն ընէ . վասն զի կղզւոյն չորս դին լեցուն է ծանծաղ տեղերով ու խութերով որ օտար նաւերուն հոն մօտենալը շատ կըզժուարացնեն . բայց հիւսիսային կողմը աւելի ալ զժուարամատոյց ըրաւ՝ անազին ժայռեր ձգելով ծովուն մէջ մինչեւ ջրին երեսը, եւ քարերով լեցուն նաւեր ընկղմելով հոն . միայն հարաւային կողմի եզերքը ջրանցք մը բողոց՝ շատ

նեղ, այնպէս որ երէ ծայրերն եղած երկու փարոսները լոյս չտան՝ կարելի չէ անոր մուտքը ձանջնալ :

Քրոնշթատի նաւանագատին բերանը պաշտպանող գլխաւոր բերդերը եօրը հաստ են . եւ միշտաբերդը, որ « Աղեքսանդրեան մարտկոց » կըսուի, քառակուսի ձեւով շինուած է ամբողջ կրանիք քարէ, 150 հաստ մանր ու խոշոր բնդանօրով զինեալ : Ուրիշ ամրոց մը կայ կղզւոյն հարաւային դին՝ « Միքայելեան ամրոց » անունով որ 40 բրնդանօր ունի . կղզւոյն մեջտեղուանքն է « Պետրոս « սեան ամրոցը » . անկեց քիչ հեռու են « Աղեքսանդրեան ամրոցը » եւ « Կոստանդեան ամրոցը . » բոլոր քովերն եղած մանր կղզիներու վրայ կանգնուած բերդերը, որ գրեթէ ամենքն ալ իրարու կրնան օգնել պատերազմի ատեն : Անուանի են նաեւ Քրոնշթատ ըսուած բերդը՝ Մեծին Պետրոսի տուած ձեւովը կանգնած . նմանապէս Մենշչիքով եւ Իւանով ամրոցները : Բուն քաղաքն ալ պարսպով պատած է հարաւային կողմէն, եւ անկեց զուրս ջրալից խրամով :

Քրոնշթատի բերդերն ու ամրոցները իրենց բնական ամրութենէն ի գատ՝ խիստ շատ հրագէներով ալ զինեալ են : Անոնցմէ ալ գատ՝ եւքոպի անունով հռչակաւոր բնագէտին հնարած մէկ գործիքն ալ կըբանեցընեն Ռուսք տարիէ մը ի վեր, որուն անունը ոմանք « եւքոպի » գրեն են,

Փրոն շրտու .

նայ : Քաղաքին բնակիչները 50 հազարի չափ են, և խաղաղութեան ատեն բերդապահ զորաց թիւը 55 հազարէն աւելի չէ :

Պայքիկ ծովուն մեջ գտնուած Ռուսաց պատերազմական նաւերուն ճիշդ թիւը չենք գիտեր .

ընդհանրապէս եօրանասունի չափ մեծամեծ, 250 ալ միջակ ու մանր նաւեր ունի կրսեն, և ասոնց բոլորին վրայ գտնուած թնդանօթներուն թիւը 5400 կը համարուի :

ՃԱՐՏԱՐՈՒՅԹԵԱՆ ՊԱՆՍԻՆ ՄԵՑ ՍՐԱՆԻՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍԲԸ . — ԳԵՍԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲԵՐՈՅ

Համաշխարհական արուեստահանդիսին շքեղութիւնը քեպեաւ ամեն բանի մեջ և ճարտարութեան Պալատին ամեն կողմն ալ կերենայ, բայց աւելի աչքի գարնող կտորն է ներքնայարկի սրահին մեջտեղի մասը : Հոն կը տեսնես անագին մեծութեամբ Ան-Կուպէնի հայկին, որոյ բարձրութիւնն է հինգ մետր ու երեսուն եօրը հարիւրամետր, և շայնութիւնը երեք մետր ու երեսունը վեց հարիւրամետր : Անկէց քիչ մը հեռու է Քահանին հանդիսարանը՝ փայտաշէն հարուստ տապաքործութեան՝ Պաքարայի թիւրեղներուն քով : Երկու աշտանակկայ հոն որ իրացընէ մէջմէկ հրաշակերտք են . այս աշտանակներուն գինն է երեսուն հազար ֆրանք, և շինուած են պարզ թիւրեղէ . անկէց քիչ մըն ալ հեռու Անգղիայէն եկած աշտանակ մը կայ՝ շատ մեծագործ ու գեղեցիկ բան : Անոր մօտ են Փարիզու կայսերական տպարանին և ուրիշ տպարաններու սքանչելի տպագրութիւնները : Քիչ մը անդին շարուած են խումբ մը գեներեր՝ երկրագործութեան գործիքներու մօտ . — մահու գործարանները կենաց գործիքներուն քով :

Սրահին մեջտեղը դրուած են գանազան փայտաշէն, քարաշէն, սղանդէն խորաններ, սեղաններ, աղբիւրներ, շատրուաններ, արձաններ, գինկէ ոսկեգօծ բոջնարան մը, ընկուզնիէ շինուած փառաւոր գրքարան մը, Կրիսիչի դիտարանին օրինակը և ուրիշ հազար տեսակ իրարմէ աղոր բաներ, որոց մեջ աւելի ալ աչքի կը զարնէ վիքիարի մեծութեամբ Փարոս մը որ գուցէ Ավկիանոսի ծովագերքը աւելի կը վայելէր քան թէ այն պալատին մեջ :

Ճարտարութեան պալատին այս մեջտեղի մասը հանդիսարան հասարակաց կրնայ բաժնի, ուստի հանդիսատեսաց բազմութիւնն ալ հոն աւելի է ամեն ազգէ և ամեն երկրէ, որ ամեն լեզու կրխօսին իրարու հետ :

Արուեստահանդիսին մեջ դրուած ու դրուելու բերքերուն դասաւորութիւնն ալ խնայ սորվելու

բան մի է : Նախ բոլոր բերքերուն համար երկու մեծ բաժանում կայ . Բերք ճարտարութեան, որ ճարտարութեան Պալատին ու Յարակից շէնքերուն մեջն են, և Արդիւնք գեղարուեստից, որ Գեղարուեստից Պալատը դրուած են :

Ճարտարութեան բերքերուն մեծ ճիւղը եօրը գլխաւոր խումբ բաժնուած է, որ ասոնք են .

Ա. Արտադրութիւն անգործ այս ինքն չբանած երկրոց .

Բ. Մեքենական ոյժ բանեցրնող ճարտարութիւններ .

Գ. Բնագիտական ազդեցութիւնները բանեցրնող ճարտարութիւններ .

Դ. Գիտնական արուեստներու կամ վիճակներու հետ կապակցութիւն ունեցող ճարտարութիւններ .

Ե. Հանքային բերքերէ շինուած ձեռագործներ .

Զ. Հիւսուած կամ գործուած ձեռագործներ .

Է. Կարասի և զարդարանք . նորաձեւութիւնք, գծագրութիւն արուեստից, տպագրութիւն և երաժշտութիւն :

Իսկ գեղարուեստից մեծ ճիւղը երեք գլխաւոր կարգ բաժնուած է :

Այն եօրը խումբերուն ամեն մէկն ալ գանազան Գասեր կը բաժնուին . այս ինքն առաջին խումբը երեք դաս, որ ասոնք են .

Դաս Ա. Արուեստ բրածոյից կամ հանքաց, և մետաղագործութիւն .

Դաս Բ. Արուեստ անտառագործութեան, որս, ձկնորսութիւն, և ատանց մշակութեան հաւաքուած բերքեր .

Դաս Գ. Երկրագործութիւն, ամեն տեսակ բուսոց և կենդանեաց խնամքը մեջը սեպելով :

Երկրորդ խմբին դասերը չորս հաս են . այսինքն

Դաս Գ. Ընդհանուր շարժարանութիւն ի ճարտարութիւնս .

Գաս Ե. Մասնաւոր եւ նիւթական շարժարանութիւն՝ երկարուղիներու եւ տեղափոխութեան ուրիշ հնարքներու մէջ :

Գաս Զ. Մասնաւոր եւ նիւթական շարժարանութիւն՝ արուեստական եւ մշակական գործարաններուն մէջ :

Գաս Է. Մասնաւոր եւ նիւթական շարժարանութիւն՝ հիւսուածքի տեսակ ձեռագործներու մէջ :

Երրորդ խմբին դասերն ալ նոյնպէս չորս հասն են .

Գաս Ը. Ճշգրտութեան արուեստք, գիտութեան եւ ուսմանց վերաբերեալ ճարտարութիւնք .

Գաս Թ. Ջերմութեան, լուսոյ եւ էլեքտրականութեան խնայութեամբ հանդերձ գործածուելուն վերաբերեալ ճարտարութիւնք .

Գաս Ժ. Բնաշուծական արուեստք, ներկուածք, քղբագործութիւն, կաշեգործութիւն, խմագործութիւն եւ այլն եւ այլն .

Գաս ԺԱ. Աննդարար զոյացութեանց շէնք ու պահպանութիւն :

Չորրորդ խմբին՝ այսինքն գիտնականաց վիճակներուն հետ կապակցութիւն ունեցող ճարտարութեանց դասերն երեք են .

Գաս ԺԲ. Առողջութիւն, դեղագործութիւն, բժշկութիւն եւ վիրաբուժութիւն .

Գաս ԺԳ. Ծովային եւ ցամաքային զինուորութիւն .

Գաս ԺԴ. Քաղաքական շինութիւնք, գործիչական կամուրջք, ջրանցք, լուսաւորութիւն փողոցաց, ջրարաշխութիւն եւ այլն :

Հինգերորդ խմբին դասերը այս չորսն են .

Գաս ԺԵ. Անգործ եւ բանած պողպատներ .

Գաս ԺԶ. Հասարակ բանուածքով շինած մետաղե բաներ .

Գաս ԺԷ. Ոսկերջութիւն, ակնագործութիւն, պղնձեղէն շէնք .

Գաս ԺԸ. Ապակեղէն եւ խեցեղէն անօրներու ճարտարութիւն :

Վեցերորդ խումբը հինգ դաս բաժնուած է .

Գաս ԺԹ. Բամպակեղէնք .

Գաս Ի. Հանք .

Գաս ԻԱ. Մետաքսեղէնք .

Գաս ԻԲ. Կտաւեղէնք .

Գաս ԻԳ. Զանազան հիւսուածքներ, կապերա, երիզ, ժապաւեն, եւ այլն :

Նօրներորդ եւ վերջին խմբին դասերը այս չորսն են .

Գաս ԻԴ. Կան կարասի եւ զարդարանք .

Գաս ԻԵ. Հագուստներ, նորաձեւութիւններ .

Գաս ԻԶ. Արուեստից մէջ գործածուող ուրուագրութիւն եւ ձուլողութիւն : Տպագրութիւն գրոց եւ պատկերաց, լուսագրութիւն :

Գաս ԻԷ. Երաժշտական գործիքներ :

Այս դասերուն ալ իւրաքանչիւրը մանր մանր բաժանմունքներ ունի որ հոս դնելը աւելորդ է . այսչափէն ալ կը տեսնուի յայտնապէս քէ սրջափ խնամքով եւ ինչ ճշդութեամբ ու իմաստութեամբ կրկարգաւորեն եւրօպացիք այսպիսի գործողութիւններն ու հանդեսները : — Մասնաւոր ցանկ մըն ալ տպուած է արուեստահանդիսին մէջ եղած ամեն բերքերուն, որ ուրածալ մեծահատոր զիրք մի է ու 500 երեսէն աւելի ունի :

Գ. Հ Ա Ն Գ Ի Ս Ս Բ Ա Ն Ա Շ Խ Ա Բ Հ Ա Շ Է Ն Մ Ա Բ Գ Կ Ա Ն

ՖԲԱՆՔԼԻՆ

(Շարայարութիւն).

Լոնտրայէն Ամերիկա դատնալէն ետեւ, Ֆրանքլին նորէն Քեյմբրի տպարանը մտաւ, եւ իր ճարտարութեամբը, քաղաքավարութեամբը, քաղցր կենցաղավարութեամբը, խելացի դատմունքներովը այնչափ առաջ գնաց երկու տարուան մէջ

որ 1728ին կարողացաւ ինքիւր գլխուն փոքրիկ տպարան մը բանալ Փիլպոլեղփիլոյ մէջ : Արդէն երկու տպարան կար այն քաղաքը . սրջափ աշխատանք եւ ինչ յարատեւութիւն պէտք էր Ֆրանքլինին որ կարենայ այն երկուքին հասնիլ

ու անոնցմե ալ աւելի վաստակ ընել : Ուստի առաւօտը չյուսացած կըսկսէր աշխատիլ, եւ շատ անգամ մինչեւ կես գիշեր գործը ձեռքէն չէր ձգեր : Օրուան մեջ ընելիքը չըմբնցուցած ու ամէն բան կարգի չդրած՝ ոչ երբէք աշխատանքէ կը դադրէր : Վրան գլուխը միշտ անպաճոյճ՝ բայց մաքուր էր : Անձամբ խանութներէն պէտք եղած բոլորը կը գներ, ու սայլակի մը վրայ դրած՝ փողոցներուն մեջէն անցընելով տուն կը բերէր : Ոչ երբէք դատարկապորտ գործաւորաց ընկերութեանը մեջ կը մտնէր . ոչ որսի կերքար եւ ոչ ձկնորսութեան : Իր մէկնատիկ գրօսանքն էր գիրք կարդալ, ան ալ առանձին ու մեկալ գործերը լմըննայէն ետեւ կը ներ : Առած բաներուն ստակը անվրէպ կանոնով կը վճարէր, եւ քիչատենէն ճանչցուեցաւ իրրեւ աշխատասէր, խօսքի տէր, ճարտար, իր բանը գիտցող, հաւատարիմ ու պատիւը պահող երիտասարդ մը :

Շատ ջանցաւ, Ֆրանքլինին տպագրութեան անսխալութիւնն ու գեղեցկութիւնը ամենուն յայտնի եղաւ . այնպէս որ քէ տեղւոյն կառավարութիւնը եւ քէ մասնաւորք սկսան իր տպարանը մեկալ երկուքէն ալ վեր դնել : Փենսիլվանիոյ նահանգին բոլոր քաղաքներուն տպագրութիւնը Ֆրանքլինին յանձնուեցաւ . յետոյ Նիւքասլի կառավարութիւնն ալ անոր յանձնեց իր բոլոր քաղաքացիներէն օրինաց տպագրութիւնը . այնպէս որ շուտ մը կըրցաւ օրագիր մը հիմնել, բոլոր գործարան մը բանալ եւ տոմար մըն ալ տպագրել : Եւ որովհետեւ հիւսիսային Ամերիկոյ գաղթականները դեռ ոչ օրագիր ունէին, ոչ բոլորան եւ ոչ տոմար, այլ ամէն բան Անգղիայէն կը տանէին, Ֆրանքլին այս բաներով քէ իր հայրենեացը օգտակար եւ քէ իրեն համար շահաւետ գործ տեսաւ : Օրագրին մեջ իր երկրին քաղաքական վիճակին վրայ խելացի խորհրդածութիւններ կը ներ, եւ կը շանար ամէն կերպով հասկըցընել ամենուն քէ ախտաւոր եւ մոլի մարդը խելացի ըսուելու արժանի չէ : Իսկ տոմարին մեջ կը շանար ռամիկներուն միտքը բանալ ու սիրտը կըրթել՝ պարզ խրատներով եւ օգտակար գիտելեօք ամէն հարկաւոր նիւրերու վրայ :

Տոմարին մեջ դրած գեղեցիկ առածներուն մեկ քանին մեջ բերենք .

« Դատարկութիւնը ժանգի կը նմանի . աշխատութենէն աւելի կը մաշեցընէ գմարդ . գործածուած բանալին միշտ փայլուն կը լլայ :

« Ժամանակը անխնայ մի վատնէր . վասն զի կենացը կտան անով հիւսուած է :

« Ծուլութիւնն այնչափ կամաց կը քայլէ որ աղքատութիւնը շուտ կը հասնի ետեւէն :

« Զուարճութիւնը իրմէ փախչողին ետեւէն կը վազէ :

« Խենթութիւն է ստակ վատնել՝ գոչում գնելու համար :

« Հպարտութիւնը մուրացկան մըն է որ չքատրութեան չափ կը կանչուր տէ, եւ անկեց շատ աւելի անկուշտ է :

« Հպարտին նախաճաշիկն առատ է, ճաշը աղքատ, ընթրիքը ամօթով :

« Պարապ պարկին շիտակ կենալը շատ դժուար է :

« Խորհուրդ լսել չգիտցողը օգնութիւն գտնել չկրնար :

« Փորձառութիւնը դպրոց մը ունի որ մեջի համարները շատ սուղ են . բայց անմտաց բան սորվելու համար անկեց ուրիշ դպրոց չկայ : »

Այս տոմարէն տարին գրեթէ տասը հազար օրինակ կը ծախուէր . ուստի քէ նիւքասլէն եւ քէ բարոյական շահը շատ եղաւ : Անկեց ի գատ Ֆրանքլինի օրինակովն ու յորդորանօքը տպարաններն ու բոլոր քաղաքները շատցան Ամերիկայի մեջ . վեց տարիի չափ ընկերակցութիւն ըրաւ անոնց հետ, եւ շահուն երրորդ մասը ինքը կառնէր : Ասանկով առջի բերան հանգիստ ապրելու չափ ստակ վաստակելէն ետեւ՝ սկսաւ հարստութիւն ալ դիզել . բայց նախ իր սխալները շտկելու նայեցաւ : Ուրիշէն փոխ առած ստակը շահովը հանդերձ վճարեց, Յակոր եղբորը հետ հաշտուեցաւ բոլոր սրտանց, եւ ըրած վնասին փոխարէն՝ անոր որդւոյն տպագրութեան արուեստը սորվեցուց, ամբողջ կարգ մըն ալ նոր տառեր պարգեւեց իրեն : Այս հատուցմունքներով խղճմբտանքը հանգչեցընելէն ետեւ՝ 1750ին Ռիտ օրիորդին հետ ամուսնացաւ, եւ յիսուն տարի սիրով եւ խաղաղութեամբ ապրեցաւ հետը : « Ինձի անիկայ փափկասիրտ ու հաւատարիմ ընկեր մը եղաւ, կըսէ, եւ գործարանիս աշխատանքներուն մեջ շատ օգնութիւն կը ներ . երկուքիս նպատակն ալ մեկ էր, ու նայեցանք որ մեկմեկու երջանկութեանը պատճառ ըլլանք : » Աշխատասէր, խրնայող, համեստ կին մըն էր, եւ ընկերոջը մտածմունքներուն միշտ համաձայն : Տպուած տետրակներն ինքը կը ծախէր ու կը կարէր, ծախուելու բաները կը շարէր կը շտկուէր, բոլոր շինելու համար հին լաթեր կը գներ, ծառաներուն հոգը վրան առած էր, սեղանի բաները կը հոգար եւ սակաւապէտ կերակուրը ձեռքովը կը պատրաստէր :

Մինչև այն ատեն Ֆրանքլինի նախաձաշիկը կարով հաց էր՝ փայտե գուշի մը մէջ դրած, դգաւն ալ անագէ. բայց մէկ առաւօտ մը կինը նախաձաշիկը տարաւ իրեն յախճապակե ամանով մը եւ արծրքէ դգաւով, որ առանց երկանը իմացընելու գներ էր : Առջեւն որ հանեց, ըրած նոր բանը արդարացընելու համար ըսաւ քէ « Գրացիներնուս մէջ դուն ամենէն աւելի արժանի ես արծրքէ դգալի ու յախճապակե ամանի : » Այն առաջին անգամն էր որ յախճապակ ու արծրքէդէն մտաւ Ֆրանքլինի տունը :

Առակաց գրքին մէջ օրինակ բերուած ժրագրուիս կնոջը պէս՝ Ֆրանքլինի ամուսինն ալ իր պարտքերը անբերի կատարեց, եւ Աստուծոյ իրենց պարգեւած գաւկընէրուն առաջին կրքութիւնը տուաւ շատ խելացի խնամքով. ընկերոջը ջարքաշուրթիւններուն մասնակից ըլլալէն ետքը՝ անոր հարստութեանն ալ բաժանորդ ու համբաւոյն հա-

ղորդակից եղաւ : Իսկ ինքը Ֆրանքլին իբրեւ իրացընէ իմաստուն մարդ՝ չուզեց որ մինչև վերջը հարստութեան ետեւէ իյնալով կեանքը մաշեցընէ. կենացը կեսն անցուցեր էր հարբստութիւն դիզելու աշխատելով, չուզեց որ մնացած կեսն ալ նոյն հարստութիւնը աճեցընելու անցընէ : Առաջին նպատակին հասնելէն ետքը՝ ուրիշ աւելի բարձր նպատակներու ետեւէ եղաւ : Միտքը դրաւ որ գիտութիւններ սորվի, հայրենեացը բարիք ընէ, մարդկային ազգիս յառաջադիմութեանը աշխատի : Քառասունուերկու տարեկան եղած ատենը բաւական հարստութեան տէր սեպեց ինքզինքը. ուստի տպարանը իր հին գործակից ընկերներէն մէկուն ծախեց, ու սկսաւ այնպիսի աշխատութեանց ետեւէ իյնալ որ զինքը ըրին ճարտարամիտ գիտուն, պանծալի հայրենասէր, եւ աշխարհիս մեծամեծ մարդկանց մէկը :

(Շարադարութիւնն ուրիշ անգամ :)

Գ. Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՌՈՎՄԷԱԿԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԳԷՆ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՏԱՆԵՆՈՒԻ ՃԷՋԱՅԻՐ

(Շարադարութիւն .)

Պ. Պարպիէ տիւ Պորած կըսկսի նախ ցուցընել քէ ձեգայիրի կլիման հայ գաղթականաց վնասակար պիտի չըլլայ : « Ատենով Հայոց տէրութիւնը կազմող « գաւառները Այրարատ լեռան քէ հարաւային եւ քէ « հիւսիսային կողմը տարածուած էին կըսէ. ուստի « եւ այն լեռներու գօտիին հարաւային կողմի բնակիչ- « ներք բոլորովին ձեգայիրի հարաւային կողմերուն « կլիման ունին :

« Ասկեց ի գատ՝ երկու երկիրներուն բնական մեա- « կերպութեանը մէջ ալ շատ նմանութիւն ըլլալով, եր- « կուրին մէջ ալ տարութեան ու ցրտութեան փոփո- « խութիւնները նոյն պիտի ըլլան : Երկուրին մէջ ալ « ընդարձակ դաշտեր քիչ կան :

« Հայաստանի օդոյն մէջ երկու տեսակ փոփոխու- « րիւն կայ՝ իրարմէ շատ տարբեր. Այրարատայ հիւ- « սիսային գաւառները հարաւային տար հովերէն « պաշտպանուած են, միանգամայն երկու ծովերուն « մէջտեղը հարկաւ պատահած հովի ընթացքին պատ- « ճառաւ՝ հոն տեղի ցուրտը շատ աւելի սաստիկ է « քան քէ նոյն յայնութեան աստիճանի տակ գտնուող « երկիրներունը, եւ աւելի ալ երկար կըդիմանայ :

« Ասոր ներհակ, Այրարատայ հարաւային կողմը « գտնուած գաւառներն որ մինչև Ասորոց երկրին « սահմանները կերբան՝ քեպէտ եւ տարւոյն մէջ եր-

PROJET

DE LA COLONISATION DE L'ALGERIE PAR DES ARMÉNIENS CATHOLIQUES.

(Suite.)

M. Barbié du Bocage commence par démontrer que le climat de l'Algérie ne doit pas avoir d'action nuisible sur les colons arméniens. « Les provinces qui composaient « jadis l'empire arménien s'étendent, dit-il, aussi bien « au midi qu'au nord de l'Ararat, et les peuples qui ha- « bitent au sud de cette chaîne de montagnes se trouvent, « par conséquent, sur des latitudes absolument les mê- « mes que celles du sud de l'Algérie.

« Cette circonstance, jointe à une certaine identité « dans la configuration du sol, doit faire éprouver dans « les deux pays les mêmes variétés de température. Dans « l'une comme dans l'autre, on trouve peu de grandes « plaines....

« En Arménie, on peut remarquer deux phases bien « distinctes dans l'état de l'atmosphère; les provinces du « nord de l'Ararat se trouvent abritées des vents chauds « du midi et en même temps en butte à un courant qui, « s'établissant nécessairement entre les deux mers, rend « le froid beaucoup plus grand que dans les pays de « même latitude et l'y fait durer plus longtemps....

« Les provinces qui se trouvent au contraire au sud de « la chaîne de l'Ararat et qui descendent jusqu'aux fron- « tières de la Syrie, quoique sujettes aux neiges à quel-

« բեմն ծխն կրտսնեն, բայց ճմեռը անոնց մեջ այն-
 « ջափ սաստիկ ցուրտ ջրլար, խակ ամառը՝ հասա-
 « րակածին կողմանե պատասպարուած ջրլարով՝ իրենց
 « լայնութեան աստիճանին պահանջածեն այ առեյի
 « տար կըլլան : Ամառը այն աստիճանի տար կըլլան
 « հարաւային նովխոները, այնպէս կայրի կըմբկի ա-
 « մեն բան, եւ այնպիսի ծանոտ ու մահաբեր արտաշըն-
 « ջուրիւններ կէլլեն որ բնակիչները գունդ գունդ կը-
 « ձգեն տներնին՝ լեռնոտ տեղուանը կըբաշուին :

« Նոյն բանը կրտսնենք նաեւ ձեզայիրի մեջ :
 « ձեզայիրին պէս Հայաստանն այ այնչափ լեռնոտ
 « է որ մեզէն մեծամեծ գետեր ջէն կրնար անցնիլ, բայց
 « նոյն լեռներէն անրիւ մեծ ու պզտիկ վտակներ ու
 « նեղեղատներ կընեւանան որ մէյմէկ ձոր կոռո-
 « զանեն. ասոնք անբաւ հարստութեան աղբիւր կըր-
 « նային ըլլայ՝ թէ որ այն կողմի ժողովուրդը անոնցմէ
 « օգուտ քաղէրու. համար պէտք էրած ազատութիւնն
 « ունենար :

« Միայն թէ երկու երկիրներուն ջրագրութեանը մեջ
 « այս տարբերութիւնս կայ որ ձեզայիրի մեջ Ատլաս
 « լեռնէն իջած նեղեղատները անմիջապէս ծովը կը-
 « րափին, եւ ամենեւին նաւարկելի կտոր մը չունին.
 « իսկ Հայաստանի մեջ Ալլարատայ թէ հիւսիսային
 « եւ թէ հարաւային կողմերն եղած նեղեղատները՝
 « երկրին սահմաններէն դուրս կըմիանան ու մեծա-
 « մեծ եւ գեղեցիկ գետեր կընեւացընեն : Ասոնք վա-
 « ճառականութեան մէյմէկ ձամբաներ են որ իրենց
 « դիրքովն ու բնոյրանկութեամբը կրնային իրենց
 « բոլորած բարեբեր նովխոներուն բերքըրը դէպ ի աշ-
 « խարնիս կէտը տարածել :

« Հոս դիտելու արժանի կարեւոր բան մըն այ կայ
 « որ թէ ձեզայիրի եւ թէ Հայաստանի մեջ կրտսնուի.
 « այս ինքն անուտոներու ջարդը . . .

« Ուրեմն Հայաստան թեպէտ ձեզայիրէն շատ առեյի
 « յարմար է վաճառականութեան՝ երկու ծովերու մեջ-
 « տեղ գտնուելով ու մեծամեծ գետերու աղբիւրները
 « մեջն ունենալով, սակայն կլիմային ու երկրին ձեւոյն
 « կողմանէ ձեզայիրին նման է. եւ ահա մեր նպատա-
 « կին հարկուոր կտորն այ աս է : Ապա ուրեմն հաւա-
 « նական է որ եթէ Հայերը ձեզայիր փոխադրուին,
 « օդոյն ու հողին նմանութեանը պատճառաւ՝ ուրիշ
 « ժողովուրդներէ թիջ նեղութիւն պիտի կրեն, ու եւ-
 « րօպայի հիւսիսային կողմերու, եւս եւ մեջտեղի եր-
 « կիրներու բնակիչներուն ջափ պիտի ջիլնան այն-
 « պիսի հիւանդութեանց մեջ որ նոր կլիմաները եւ
 « օդոյն յանկարծական փոփոխութիւնները կըպատ-
 « ճառեն. այնպիսի փոփոխութիւններ որ եւրոպացիք
 « ոչ վարժեր են անոնց, եւ ոչ անոնցմէ զգուշանալ
 « գիտեն : »

Երէք պայմաններուն առաջինը այս կերպով կա-
 տարուած գտնելէն ետեւ, նեղինակը երկրորդին կանցնի
 որ առաջինէն առեյի հիմնական կերեւոյց մեզի :

« ձեզայիրը շենցընող ժողովուրդը պիտի ըլլայ կրօ-
 « նասէր, ձարտար եւ երկրագործ :

« Հայերը բոլոր աշխարհիս խիստ կրօնասէր ժողո-

« ques époques de l'année, présentent un climat bien
 « moins rigoureux en hiver que celles du nord, et en
 « été, n'étant pas abritées du côté de l'équateur, subis-
 « sent une température plus chaude même que leur lati-
 « tude ne le comporte. Pendant l'été, les vallées du sud
 « sont tellement brûlées, la chaleur y est si intense et
 « engendre de telles exhalaisons pestilentielles, que les
 « habitants les quittent en masse pour se réfugier dans
 « la région montagneuse.

« Le même fait se remarque en Algérie....

« L'Arménie est, comme notre colonie, trop coupée de
 « montagnes pour pouvoir être traversée par de grands
 « cours d'eau; mais ces montagnes y donnent de même
 « naissance à une infinité de torrents plus ou moins larges.
 « qui fertilisent une égale quantité de vallées, et qui seraient
 « une source incomparable de richesses si le peuple de
 « ces contrées avait la liberté nécessaire pour les utiliser.

« Il y a cependant cette différence dans l'hydrographie
 « des deux pays dont nous nous occupons, qu'en Algérie
 « les torrents qui descendent de l'Atlas se jettent immé-
 « diatement dans la mer et n'offrent aucun point navi-
 « gable, tandis qu'en Arménie, les torrents, tant au nord
 « de l'Ararat qu'au sud, forment, en se réunissant au
 « delà des limites des provinces arméniennes, de grands
 « et de beaux fleuves. Ce sont autant de voies de com-
 « merce dont la position et l'étendue pourraient servir à
 « disperser dans la moitié du monde les produits des fer-
 « tiles vallées où ils prennent naissance.

« Il se présente ici un autre fait très-important com-
 « mun à l'Algérie et à l'Arménie, c'est la dévastation des
 « bois....

« L'Arménie, quoique plus favorisée que notre posses-
 « sion sous le rapport des débouchés commerciaux qui
 « lui sont acquis par sa position entre deux mers et par
 « les grands fleuves qui y prennent naissance, présente
 « donc, point essentiel pour le but que nous nous propo-
 « sons, même climat et même configuration. Il est dès
 « lors probable que des Arméniens transportés en Algé-
 « rie auraient, grâce à la similitude de la température et
 « du terrain, beaucoup moins à souffrir que d'autres; et
 « qu'ils seraient moins exposés que les habitants du nord
 « ou même du centre de l'Europe, à subir l'atteinte des
 « maladies qu'occasionnent un climat nouveau et des
 « changements subits dans l'état de l'atmosphère; chan-
 « gements dont les Européens n'ont ni l'habitude, ni la
 « prévoyance de se garantir. »

Après avoir établi de cette manière que la première
 des trois conditions se trouvait remplie, l'auteur passe à
 prouver la deuxième, qui nous paraît beaucoup plus fon-
 dée que la première.

« Les colons à introduire en Algérie doivent faire par-
 « tie d'un peuple religieux, industriel et agriculteur.
 « Le peuple arménien est l'un des plus religieux du

« վարդներեն մէկն են . այնպէս որ երէ ուզէ մէկը այս
« բանիս ազատացնէրը տեսնել, հարկ պիտի ըլլայ
« ազգին մանրամասն պատմութիւնը ազրէ անցընել.
« ուստի պէտք է համարինք թէ Հայոց կրօնասիրու-
« թիւնը վերջի աստիճանի է :

« Հայոց ճարտարութիւնը իրենց բնաւորութեան
« հիմն է : Իրենց երկրին մեջ նեղութիւն կրելով, բո-
« լոր աշխարհը ցրուեցան, ու գրեթէ ամէն տեղ հա-
« բուստ վաճառականներ դարձան :

« Իրենց բովի կէս քաղաքակիրք երկիրներուն մեջ
« նետ գնետէ ամէն մեծամեծ գործողութիւնները ի-
« թերը ձեռք առին : Տաճկաստանի մեջ ստրկի վերաբե-
« թեալ ամէն պաշտօն իրենց բաժին ընկած է . թէ նոյն,
« թէ Պարսկաստան է . թէ Հնդկաստան Հայերն են
« կամ գլխաւոր սեղանաւորները է . կամ վաճառակա-
« նութեան հարուստ տները :

« Նոյն իսկ արեւելքի Հրեաները Հայոց նետ գլուխ
« ջէն էլլեր . վասն զի Հայք ոչ միայն Հրեից պէս մեծ
« յարմարութիւն ու սեր ունին առուտորի, հապա
« աւելի ընդարձակ վաճառականութեան ձեռք կըզար-
« նեն, է . անոնց ջափ վախկոտ ջէն իրենց դրամա-
« գլուխը վտանգի մեջ դնելու : Հրեաներեն առած են
« վաճառականութեան սերը, բայց այս իրենց սերը
« քրիստոնէութեան ուժովը բարեխառնուած է, նետն
« ալ կարգէ դուրս աշխուժութիւն ու գործունէութիւն
« մը ունին : Սակայն Հայոց այս յատկութեանը վրայ
« պէտք չէ գարմանալ, վասն զի բնական է իրենց :
« Նրակներնուն մեջ հին հայկական արեանը նետ խառ-
« նուած թիջ մը նրեական արիւն կայ, է . այս խառ-
« նուրջը հարկաւ մեծամեծ փոփոխութեանց պատճառ.
« պիտի ըլլար անոնց բնաւորութեանը մեջ : Իրենք ալ
« Իսրայէլացոց պէս մեծ յարում ունին իրենց հին
« առանգութիւններուն :

Այս խորհրդածութեան պատճառ՝ անշուշտ Բագրա-
տունեաց է . ուրիշ բանի մը ցեղերու Հրեից ազգէն
եղածն է :

« Թուռնըժորի ըսածին նայելով, « Հայերը ճամ-
« բորդութենէ յոգնիլ ջունին, է . եղանակին տարու-
« թիւնն ու ցրտութիւնը նոգեբնին ջէ . մեջերնէն շատ մը
« հարուստներ տեսանք որ մեծամեծ գետերէն ոտքով
« անցան, մինչէ . վզերնին ջրին մեջ մտած՝ ձիւրնին
« վերուցին որ մետաքսի բեռներուն ծանրութեանը
« ջղիմանալով ընկեր էին : Զուր տեղը բաժնատուած
« են իբրէ . գինետեր . մենք ոչ երբէք ջափը անցընելին
« տեսեր ենք . ընդ հակառակն այս յայտնի է որ ճամ-
« բորդներուն մեջ Հայոց պէս ջարքալ, խնայող ու
« խոնարհամիտ ջկայ : »

« Քանի որ Հայերը մտքեղին դրած էին թէ դեռ ազ-
« գութեան մնացորդ մը ունին, աշխատեցան որ բո-
« լոր շրջակայ երկիրներուն վաճառականութիւնը
« իրենց հայրենիքը բերեն . բայց այսօրուան օրս
« իրենց գործողութիւնները դեպ ի դուրս տարածուած
« են, է . անշուշտ յոյս մը ջունենալով որ մօտ տա-
« թիւներս կարող ըլլան իրենց սեպական օրերնէրով
« կառավարուիլ, ըստ մեծի մասին էրան նետաւոր եր-
« կիրներ գնացին որ իրենց հայրենիքը ջունեցած հան-

« globe; vouloir le démontrer, ce serait entreprendre le
« récit détaillé de son histoire; nous regarderons donc
« cette qualité comme lui étant acquise au plus haut de-
« gré.

« Les Arméniens sont industrieux, c'est là le fond de
« leur caractère. Opprimés chez eux, on les a vus se ré-
« pandre dans le monde entier et presque partout deve-
« nir de riches négociants.

« Dans les pays encore peu civilisés qui les entourent,
« ils ont successivement attiré vers eux toutes les grandes
« entreprises. En Turquie, tout ce qui est relatif aux fi-
« nances est devenu leur apanage. Ils sont dans tout
« l'empire ottoman, comme en Perse, comme aux Indes,
« ou les principaux banquiers ou les chefs des plus riches
« maisons de commerce.

« Les juifs d'Orient eux-mêmes ne peuvent soutenir
« leur concurrence, parce que, tout en apportant une ap-
« titude non moins grande et un soin égal dans leurs
« transactions, ils les font plus en grand et craignent
« moins de risquer leurs capitaux. Ils tiennent de la race
« juive leur amour pour le négoce, mais chez eux cet
« amour est tempéré par le christianisme et par une vi-
« vacité et une énergie remarquables. Rien du reste ne
« doit étonner dans cette tendance, elle vient de leur
« nature même. Leurs veines contiennent une portion
« de sang judaïque mêlé au vieux sang arménien, et ce
« croisement de races a dû nécessairement apporter de
« grandes modifications dans leur nature. Comme les
« fils d'Israël, ils tiennent à leurs vieilles traditions. »

L'auteur fait allusion, sans doute, à la race des Bagra-
tides et à quelques autres races établies en Arménie.

« Suivant Tournefort, ils sont infatigables dans les
« voyages et méprisent la rigueur des saisons; nous en
« avons vu plusieurs des plus riches, passer de grandes
« rivières à pied, ayant de l'eau jusqu'au cou pour rele-
« ver leurs chevaux qui s'étaient abattus et sauver leurs
« balles de soie. On les accuse mal à propos d'aimer trop
« le vin; il ne nous a jamais paru qu'ils en abusassent;
« au contraire, il faut convenir que de tous les voya-
« geurs, les Arméniens sont les plus sobres, les plus éco-
« nomes, les moins glorieux.

« Tant que les Arméniens ont pu croire encore à un
« reste de nationalité, ils ont cherché à amener dans leur
« pays le négoce de toutes les contrées environnantes;
« mais aujourd'hui leur centre d'action s'est étendu, et,
« désespérant, sans doute, de pouvoir, d'ici à de longues
« années, vivre sous leurs propres lois, ils sont allés en
« grande partie chercher dans les contrées les plus éloi-
« gnées un bien-être qu'ils ne pouvaient trouver chez
« eux. Un grand nombre quittent leurs provinces pour

« գտուրքիւննին հոն գտնեն : Շատը կան որ Հայաստանի գաւառներէն Կոստանդնուպոլիս կուգան, եւ հոն ուրիշ ապրուստ չգտնելով բեռնակիր կըլլան, մինչեւ որ քիչ մը ստակ դիզեն ու պզտիկ առուտուրք մը ձեռք գարնեն : Տաճկաստանի մայրաքաղաքին մէջ 50,000ի չափ աղքատ Հայ կայ որ ամէն տեսակ մանր ճարտարութիւններով կապրին :

« Ովկիանիա, արեւելեան Հնդկաստան, հարաւային Ռուսիա, Գանուբեան իշխանութիւնները, Աստրիա, Իտալիա, եւ մինչեւ Գաղղիա ու Անգլիա այս հին ազգին որդիքը կըգտնուին, եւ մեծամեծ կատարելութիւններ կըցուցնեն : Գաղղիոյ եւ Իտալիոյ մէջ զիտուն, Ռուսիոյ մէջ երկրագործ, Աստրիոյ մէջ ընդարձակ երկիրներու տեր, եւ ամէն տեղ կրօնաւեր ու վաճառաշահ են :

« Մեկ խօսքով, զրեքէ ամէն տեսակ վիճակի յարմարութիւն ունին (1) :

¹ Պ. Անատոլ Տեմիտով՝ « Ուղեւորութիւն ի հարաւային Ռուսիա » ըստած զրքին մէջ (Գլ. 2, էջ 328) Հայոց ճարտարամասն ըլլալուն օրինակ մը բերելով կըսէ.

« Տոն գետին վրայ եղած Ռոսթով քաղաքէն հեռու չէինք, մէյմալ տեսնես չորս Հայ պատգամաւորներ կարին կերպով ձիու վրայ հեծած եկան հրակրեցին մեկ նախիջելման քաղաք՝ որուն բոլոր բնակիչներն ալ իրենց ազգէն են : Մտքս անգամ չանցաւ որ հրաժարիմ անոնց հրակերն ընդունելէ, վասն զի նախիջելման արդէն ճամբուս վրայ կլինար : Այցելութիւնս կարճ բայց շատ զուարճալի եղաւ ինծի : Նախիջելման իրացքնէ տեսնելու արժանի քաղաք մըն է՝ կարգէ դուրս ու վաճառաշահ տեսքին համար. Տոն գետին եղերքը շինուած է՝ Մարտչերքասք ու Նովոչերքասք քաղաքներէն վար, որ Տոնի գաւառներուն հին ու նոր մայրաքաղաքներն են : Այն քաղաքին աջքարաց ու վաճառաշահ բնակիչները յիրաւի արժանի են մասնաւոր մատարութեան : Նախիջելմանը բեպետ Ռոսթովին պէս լաւ դիրք չունի, բայց բնակիչներուն վաճառականութեան յարմարութիւնը աւելի է : Այն զրեք չճանչցուած նահանգին մէջ՝ նախիջելմանցիք անզաղար առուտուր կրնեն Ամառլիանի, Լիվախոյ եւ Փոքր Ասիոյ Հայերուն հետ : Այս կերպով այն անազին եռանկեան մեջտեղը կեցած, իրենց նասարակաց շահուն համար՝ ճարտար Հայերը Տոնի գաւառներուն բոլոր վաճառականութիւնն ալ ձեռք առած են : Նախիջելման իր բազմաթիւ շուկաներովը մեծ մերկանոց մը դարձած է, եւ անկեղձ պէտք եղած առներ բովանդակ այն կողմի տօնավաճառները վաճառքով կըլլցնեն : Այս հնարագետ վաճառականները Տոնի այգիներուն բերքերն ալ ձեռք ձգել չեն մոռցած, որ կառնուն բոլոր հարաւային Ռուսիոյ մէջ կրտարածին աչք խարոզ նշանակներով, որով այն ծխոտ երկրին գինիները փոխակերպութիւն մը կառնուն եւ կըլլան Շարօ-Լաֆիթի եւ վերին Սորբենի գինիներ : Այն փոքրիկ քաղաքին բազմաթիւ խանութները գեղեցիկ մետաքսեղեններով, ու շատ մը արեւելեան բերքերով, եւ մասնաւոր Պարսկաստանի մերկերով զարդարուած են. փողոցները մաքուր ու շիտակ գծի վրայ շինուած են, տներն ալ կոկ ու ալեկ նայուած : Մենք քաղաքագետին տունը իջանք՝ որ « Կոլովա » կըսուի, եւ Գլուխ կընշանակէ՝ հրամանատարութեան նշան. եւ հոն ամէն կերպ մտաղիւր ընդունելութիւն գտանք : Տեղւոյն տիկնայց վայրենութիւնը հազիւ քէ ներքց մեզի նշմարել իրենց հիւսուած մագերուն գեղեցիկ պսակը եւ մետաքսէ գլխաղբներուն աշուտութիւնը : »

Քեյմպրիճի Համալսարանին հանրաբանութեան վարժապետ Պ. Գանիլէ Բլարք՝ իր « Ուղեւորութիւն ի Ռուսիա, ի Թարարստան եւ ի Ռուքրաստան » ըստած զրքին մէջ, 1800ին առնները, կըսէ.

« Գետով հասանք Նախիջելման, որ քսան տարի առաջ հոս

« venir à Constantinople, et là, se trouvant sans ressource, se font portefaix, jusqu'à ce qu'ils aient amassé une faible somme qui leur permette de se livrer à un petit commerce. On peut porter à 30,000 le nombre des Arméniens pauvres, qui, dans la capitale de l'empire turc, cherchent à gagner leur vie par toutes sortes de petites industries.

« L'Océanie, les Indes orientales, le sud de la Russie, les provinces danubiennes, l'Autriche, l'Italie, la France et l'Angleterre même possèdent dans leur sein des enfants de cette vieille race, et, dans tous ces pays, ils se font remarquer par de grandes qualités. Savants en France et en Italie, colons en Russie, grands propriétaires en Autriche, ils sont religieux et commerçants partout.

« En un mot, ils sont aptes à presque toutes les positions ».

² M. A. de Demidoff, dans son *Voyage dans la Russie méridionale*, cite cet exemple de l'esprit industriel des Arméniens, chap. vi, p. 328 :

« Nous n'étions pas éloignés de Rostoff, ville baignée par le Don, lorsqu'une belle députation, composée de quatre Arméniens à cheval, fort bien montés, vint m'inviter à me rendre à Nakitchevan, colonie entièrement peuplée de gens de leur nation; je fus d'autant moins tenté de me refuser à cette invitation que Nakitchevan était précisément sur le chemin que je me proposais de suivre. Ma visite fut courte et pleine d'intérêt. Nakitchevan est une ville curieuse par sa physionomie à la fois étrange et commerciale : elle s'élève sur les bords du Don, au-dessous de Staro et de Novo Tcherkask, la vieille et la nouvelle capitale des provinces du Don. La population intelligente et commerçante de cette ville mériterait assurément d'être examinée avec une attention plus particulière. Moins bien partagée que Rostoff sous le rapport de la situation géographique, Nakitchevan lui est supérieur par le génie commercial de ses habitants. Au fond de cette contrée presque ignorée, ils entretiennent des relations suivies avec leurs compatriotes d'Astrakan, de Leipzig et de l'Asie Mineure. Ainsi placés comme ils le sont au centre de ce triangle immense, formés par des intérêts communs, les habiles Arméniens se sont emparés de tout le commerce du bassin du Don. De nombreux bazars font de Nakitchevan un riche entrepôt qui inonde, à l'occasion, toutes les foires du pays. Ces habiles négociants n'ont pas oublié d'accaparer les produits des vignobles du Don, qu'ils écoulent dans toute la Russie méridionale, à la faveur d'une étiquette trompeuse qui métamorphose, en Château-Lafitte et en haut Sauterne, les vins un peu rudes de ce territoire fumeux. De belles soieries, quantités de denrées orientales et surtout persanes garnissent les nombreux magasins de cette petite ville; les rues sont propres et tirées au cordeau, les maisons sont bien entretenues. Nous avons été reçus dans la maison du chef de la ville, du Golowa, désigné par ce mot qui revient au mot tête, symbole presque universel du commandement. Nous avons été traités avec une bonne volonté fort gracieuse. A peine la sauvagerie des dames du lieu nous permit-elle d'entrevoir l'élégante couronne de cheveux nâtes dont elles savent se parer, et la coquetterie de leurs atours de soie. »

Dans le *Voyage en Russie, en Tartarie et en Turquie*, de M. Daniel Clarke, professeur de minéralogie à l'Université de Cambridge, vers 1800, trad. de l'anglais, IIe vol., chap. XII, page 71, on trouve :

« Nous arrivâmes par eau à Nakitchevan, colonie arménienne éta-

« Արեւելի մեջ Հայերը ամեն վաճառաշահ քաղաք-
 « ներ կրգտնուին . Պամպայ, Կալկարա, Մաարաս,
 « Սիամ, Չինու կայսերութեան սահմանագրութիւնը : Սին-
 « կախուրի և նոյն իսկ Քանթոնի ամենէն հարուստ
 « վաճառականները Հայերն են : Մինչեւ Ադրբայջան-
 « դրիոյ, մինչեւ Քանիքի, և մինչեւ Երովպիոյ հետ,
 « ըսել է թէ ձեզայիբեն այ ասելի տար Երկիրներու
 « հետ առուտուր կրնեն : Պոռնեոյի, Ճաւայի և մի-
 « ջին Ասիոյ մեջ այ Հայեր կրգտնուին : Անկէց դէպ ի
 « մեր կողմերը գալով կրգտնանք զիբենը Նիժնի-Նով-
 « կորոտ, Օտեսա, բոյր Խրիմ և մինչեւ Լիպսիա :
 « Լիպսիոյ մեջ արեւմտեան եւրոպայի ամեն տեսակ
 « մեռագործները կրգնեն ու յետոյ կարաւաններով բո-
 « յոր Արեւելք կրտարածեն :

« Արեւմն աստնր մէյմէկ անժխտելի սպագոյցներ
 « են իրենց վաճառականութեան ունեցած մեծ յարմա-
 « րութեանը . միանգամայն վատահոփիւն լիտտան որ
 « երէ այս նոր Երկիրը զան բնակիին՝ սակայ այ պիտի
 « ծաղկեցընեն :

« Սակայն միայն վաճառականութիւնը քաւական
 « չէ գաղթականաց յաջողութիւն ու հանգստութիւն
 « գտնելուն . պէտք է որ իրկրագործութիւնն այ օգնէ
 « անոր : Արդ Հայերն այ երկրագործ ու շատ աղէկ
 « երկրագործ են . և այս կատարելութիւնն ասելի
 « կերեւնայ իրենց շէնցուցած երկիրներուն մեջ :

« Իրենց հայրենեացը մեջ այնչափ յափշտակու-
 « րեանց ու ամեն տեսակ զրկանաց մատնուած են որ
 « չեն կրնար միակերպ ջանքով երկրագործութեան
 « հտեւէ բլլալ :

« Ատենով Հայաստանի բերքերն էին որ Տիգրիս ու
 « Եփրատ գետերէն իջնալով՝ Նինուէն ու Բաբելոնը
 « կըկերակրէին . հորը այլ և այլ հարստութեանց բա-
 « գաւորութեան ժամանակը երբոր Հայերը ստեն
 « ստեն թիչ մը հանգստութիւն կրգտնէին, իրենց հայ-
 « րենեացբարեբեր հողը առատ հունձնով կըծածկուէր .
 « բայց իրենց վերջի բագաւորներէն ի վեր (Մեծին
 « Հայոց համար 1079էն, և Փոքուն Հայոց համար
 « 1575էն ի վեր) իրենց երկրին ամեն կողմերն այ ան-
 « դադար ոտնակոխ եղան ու կողոպտուեցան Մո-
 « ղոյներէն, Սելճուգեան Քուրքերէն, Օսմանեան Քուր-
 « քերէն, Պարսիկներէն, Քիւրտերէն և Ռուսներէն :
 « Այն արշաւանաց ատենները գրեթէ մոռցան մշակե-
 « այն գետիները՝ ուսկից բերք մը չէին քաղէր . այն-
 « պէս որ հիմա հագիւ թէ մէկ երկու երկրագործ իրենց
 « լեռներուն մեջ քաղուած հովիտներուն մեջ թիչ մը
 « բան ցանէյու . սիրտ կրնեն : Կրչուսան որ գեր այն
 « տեղուանը յափշտակիչները չեն կոխէր . վասն զի
 « գետինն բարեբերութիւնը բաւական հատուցում չէ
 « իրենց աշխատանքին :

« Քեղացի Հայուն մէկ հատիկ հարստութիւնն ար-
 « ջառ ու ոչխար է որ կերպով մը իրեն հետ կրնայ

« En Orient on les voit figurer dans tous les marchés,
 « à Bombay, à Calcutta, à Madras, à Siam, aux frontières
 « de l'empire chinois. Les négociants les plus riches et
 « les plus respectables de Singapour et même de Canton
 « sont Arméniens. Ils étendent leurs relations jusqu'à
 « Alexandrie, jusqu'au Caire, jusqu'en Abyssinie, c'est-à-
 « dire sous des latitudes plus chaudes que l'Algérie.
 « A Bornéo, à Java et dans l'Asie centrale on les rencon-
 « tre encore. Puis, en revenant vers nos régions, on les
 « voit figurer à Nijni-Nowogorod, à Odessa, dans toute
 « la Crimée et même à Leipzig. Dans ce dernier marché
 « ils achètent les produits de l'industrie de l'Europe oc-
 « cidentale pour les répandre ensuite, par caravane, dans
 « tout l'Orient.

« Ces faits sont donc la preuve incontestable de leur
 « grande aptitude commerciale. Ils sont en outre une ga-
 « rantie importante pour le pays nouveau qu'ils seraient
 « destinés à habiter.

« Mais le commerce seul ne suffit pas pour assurer le
 « succès d'une colonie et le bien-être des colons; il faut
 « que l'agriculture lui vienne en aide. Or, les Arméniens
 « sont agriculteurs, et même bons agriculteurs. C'est
 « surtout dans les colonies qu'ils ont formées qu'il faut
 « voir ce génie se développer.

« Dans leur pays, ils sont trop en butte au pillage et aux
 « vexations de tous genres, pour pouvoir se livrer à la
 « culture avec quelque assiduité.

« Jadis, c'étaient les denrées de l'Arménie qui, descen-
 « dant le Tigre et l'Euphrate, nourrissaient Ninive et Ba-
 « bylone; plus tard, pendant le règne des différentes dy-
 « nasties sous lesquelles les Arméniens ont trouvé de
 « temps en temps un peu de repos, le sol si fertile de leur
 « patrie s'est couvert de riches moissons; mais, depuis
 « leurs derniers rois, depuis 1079 pour la grande Armé-
 « nie et 1373 pour la petite, ils ont vu leur pays parcouru
 « et saccagé en tous sens par les Mongols, les Turcs seld-
 « joucides, les Turcs ottomans, les Perses, les Kourdes et
 « les Russes. Ils ont désappris, pendant ces invasions, à
 « cultiver une terre dont ils ne retiraient jamais les pro-
 « duits. C'est à peine si aujourd'hui le cultivateur ose
 « ensemercer quelques vallons perdus au milieu de ses
 « montagnes. Il espère que là au moins les pillards ne
 « viendront pas, car ils ne seraient pas récompen-
 « sés de leur fatigue par la richesse de leur sol.

« Le bétail est la seule fortune de l'habitant de la cam-
 « pagne, qui peut, jusqu'à un certain point, fuir avec lui

եկած Հայ գաղթականներուն քաղաքն է, և այն կարճ ժամա-
 նակին մեջ շատ ծաղկիր է : Բնակիչները Խրիմէն եկած են :
 Զորս հարիւրի չափ խանութ ունին, ամենն այ մեծ շէնքի մը
 տակ առնուած՝ ինչպէս են Մոսկուայի խանութները : »

blie environ vingt ans auparavant, et qui, durant cette courte pé-
 riode, était parvenue à un état florissant. Ses habitants sont origi-
 naires de Crimée, ils ont environ quatre cents boutiques, toutes pla-
 cées dans un grand bâtiment couvert comme à Moscou. »

« փախչիլ արշաւողներու ձեռքէն : Ուստի եւ Հայերն
 « այ շատ ժամանակէ ի վեր անասուն դարմանելու
 « ետեւէ ըլլաով, այս արուեստին մէջ գերագանց անար-
 « տարութիւն մը ստացեր են, եւ անբաւ օգուտներ
 « կրնան ընել ձեգայիրի մէջ՝ ուր Երկրագործութեան
 « այս ձիւղին ընդհանրապէս ամենեւին հոգ չունին
 « գաղթականները :

« Հայ գեղացւոյն խելքը միտքը Երկրագործութեան
 « ետեւէ ըլլալ է, եւ ասոր համար ալ է որ Ռուսին
 « զիրկը կրվագէ, վասն զի միտքը դրած է րէ այն տե-
 « բութեան մէջ ցանածը կրնայ ննձել ալ, քեպտ եւ այն
 « պաշտպանութեան համար քիչ շատ տուրք ալ վճա-
 « րէ՝ բայց օրինաւոր ու կանոնաւոր տուրք :

« Քեպտ եւ Երկրագործութիւնը նիմա քիչ է Հայաս-
 « տանի մէջ, բայց այն քիչէն ալ կրնայ հասկըցուիլ
 « րէ առեւն առեւն ծաղկած վիճակի մէջ Էդած ժամանակ-
 « ները ինչպէս է Էդեր : Յորեն, գարի, վարսակ,
 « հաճար, մէկ խօսքով՝ գրեթէ ամեն տեսակ արմտիր
 « կը գտնուի հոն :

« Հին ստեղծները արեւելքի մէջ շատ անուանի
 « էին Հայաստանի պտուղները. եւ քեպտ նիմա աղէկ
 « մշակուած ու առատ չէն, բայց իրենց նին համա-
 « բումին չէն կորսընցուցած : Այն լեռնոտ Երկրին
 « մէջ ալ եւ այլ ստորհանի տարութիւն ու ցրտու-
 « րիւն ըլլալուն պատճառաւ, եւրոպայի գրեթէ ամեն
 « կլիմաներուն պտուղներն ալ կը գտնուին, խնձորեն
 « սկսեալ մինչեւ նարինջ եւ ձիւղապտուղ. շատ պտուղ
 « ալ կայ, ինչպէս ծիրանը, որ բուն Հայաստանէն
 « սփռուած է աշխարհիս ուրիշ կողմերը : Հայոց
 « գլխաւոր վաստակներէն մէկն ալ մեղրի առուտորն
 « է. շատ վարպետ են նաեւ շերամի որդ պահելու եւ
 « բամպակ մշակելու. այս երկու արուեստներն ալ ձե-
 « գայիրի գլխաւոր ձարտարութիւններն են :

« Այգեգործութիւնը մինչեւ նիմա քանի մը բարձր
 « տեղուանք, մանաւանդ Սեւ ծովուն եզերքը շատ կը-
 « տեսնուի, եւ Հայոց որդւոց որդի լաւ պահած աւան-
 « դութիւններէն մէկն է : Նոյայ դեպքովը կարծես րէ
 « ազգային արմատ մը դարձեր է իրենց համար :
 « Կոտան ալ մշակելու շատ վարպետ են Հայերը :

« Եւ անա ձեգայիրի մէջ ծաղկեցընել ուզուած ար-
 « նեստներն ալ ստուր են. որով նոր գաղթականները
 « հոն գնացածնուն պէս ընելիքնին այս է որ ընդար-
 « ձակ կերպով ի գործ դնեն այն տեղեկութիւններն
 « որ իրենց բուն հայրենեացը մէջ արդէն սորված են :

« Ըսինք րէ Հայոց Երկրագործութեան համար ունե-
 « ցած յարմարութիւնը աւելի կը տեսնուի իրենց գաղ-
 « րականութեամբ գնացած տեղերը : Ռուսաց Ալեքս Մի-
 « խայրովիչ բագաւորին օրերը, ժէ դարուն մէջ տե-

¹ « Երկրորդ ուղեւորութիւն Յակոբայ Մորերի, » Հատոր Բ, էջ 447.

« Մեղրիի հովիտը երկը մղոն երկայնութիւն ու չորս մղոն լայնութիւն ունի : Մեկ կողմէն Երասխ գետին վրայ կը բացուի, մեզէն ալ մեծկակ վտակ մը կանցնի ու կը բրայ նոյն գետը կը բաժնի : Այն նովտին մէջ երկու գեղ կայ Հայոց, եւ բոլոր ձորա-
 « մէջը պարտեղի մը պէս զարդարուն է. մէկ մասը բարեբեր այ-
 « զինքով ծածկուած է, եւ խիստ շատ ալ բամբակ կ'ըլլէ մեզէն : »

« devant la dévastation. L'Arménien donnant ainsi de-
 « puis longtemps tous ses soins à l'élève des bestiaux, a
 « acquis dans ce genre d'industrie une véritable supé-
 « rité, et pourrait rendre d'immenses services en Algérie,
 « où cette branche si utile de l'agriculture est trop géné-
 « ralement négligée par les colons.

« Le paysan arménien aspire à se livrer à l'agriculture,
 « et c'est ce qui le jette dans les bras des Russes, sous
 « l'empire desquels il est sûr de récolter tout ce qu'il a
 « semé, dût-il payer cette protection par un impôt plus
 « ou moins fort, mais légal et régulier.

« Quoique la culture soit peu répandue aujourd'hui en
 « Arménie, ce qui subsiste peut donner une idée de ce
 « qu'elle a dû être à ses rares époques de prospérité. On
 « y voit le blé, l'orge, l'avoine, le seigle; en un mot pres-
 « que toutes les céréales.

« Les fruits de l'Arménie étaient renommés de toute
 « antiquité en Orient, et quoique mal cultivés et peu
 « abondants aujourd'hui, ils n'ont rien perdu de leur
 « ancienne réputation. On trouve réunis dans cette con-
 « trée montagneuse, grâce à l'influence des différentes
 « températures qui s'y font sentir, les fruits de presque
 « toutes les latitudes de l'Europe, depuis la pomme
 « jusqu'à l'orange et l'olive; plusieurs même, comme
 « l'abricot, sont là dans le pays qui les a fournis au reste
 « du monde. Le commerce du miel est une des princi-
 « pales ressources de l'Arménien; il excelle en outre
 « dans l'éducation des vers à soie et dans la culture du
 « coton, deux des branches les plus importantes de l'in-
 « dustrie algérienne¹.

« La culture de la vigne que l'on remarque encore sur
 « certains coteaux, et notamment sur les bords de la mer
 « Noire, est une de celles dont les Arméniens ont con-
 « servé les meilleures traditions. L'épisode de Noé l'a
 « rendue pour ainsi dire nationale. Ils cultivent enfin le
 « chanvre d'une manière remarquable.

« Toutes ces exploitations sont précisément celles que
 « l'on veut introduire en Algérie; et ainsi les nouveaux
 « colons n'auraient en arrivant qu'à mettre en pratique,
 « sur une plus vaste échelle, des connaissances acquises
 « dans la mère patrie.

« C'est surtout, avons-nous dit, dans les colonies qu'ils
 « ont formées qu'il faut voir se développer le goût des
 « Arméniens pour l'agriculture. A partir du règne
 « d'Alexis Michaelowitz, vers le milieu du xviie siècle, ils

¹ Second voyage de Jacques Morier, IIe vol., page 447 :

« La vallée de Méghri a trois milles de longueur sur une largeur de quatre milles. D'un côté elle s'ouvre sur l'Araxe, et un ruisseau considérable la traverse et va se jeter dans ce fleuve. Deux villages arméniens s'élèvent dans cette vallée, qui est cultivée comme un jardin; de riches vignobles en couvrent une partie, et elle fournit une quantité considérable de coton. »

« դուանքը, սկսան Հայր Ռուսաստան մտնել, և հոն
 « շատ մը տեղադրուեցան Տոնի ու Վոլգայի անբնակ
 « եզերքները, Սև ծովուն ու Ազախին անբեր ծովա-
 « փունքը : Հիմա այն կողմերը շատ մը քաղաքներ
 « կան՝ որոնցմէ ոմանք շատ երեւելի, և հայ գաղթա-
 « կաններուն մեքովը հիմնուած են, ինչպէս Նոր
 « Նախիջեվան, Գրիգորուպոլիս ու Ռոստով, որ հա-
 « րաւային Ռուսիոյ անապատներուն մէջ կարծես քե-
 « յանկարծակի բուսան, և այն երկիրներն որ ստեղծով
 « անբեր ամալի էին՝ հիմա առատ հունձերով և գե-
 « դեցիկ այգիներով ծածկուած են :

« Աստորիոյ երկիրը, Մաճառաստանի ու թրանսիլ-
 « վանիոյ մէջ, Հայերը կարգէ դուրս հմտութիւն կը-
 « ցուցնեն անասուն դարմանելու կողմանէ : Ահա-
 « ցին դաշտերու տէր ըլլալով, մեծամեծ կարուածներ
 « ունին և իրենց երկիրներուն յարգը միշտ կաւել-
 « ցընեն : Շատ վաստակ կընեն իրենց եզներուն ու
 « կովերուն ծախուելէն, և մեջերեն շատը այս շա-
 « հաբէր առուտութիւնով մեծամեծ հարստութեանց տէր
 « եղած են :

« Թօսքերնիս ամփոփելով ըսենք ուրեմն քե Հայերը
 « կրօնատէր, ճարտար ու երկրագործ են : Այս երէր
 « կատարելութիւններն ալ իրենց բնադրութեանը մէջ
 « են, և ինչպէս ըստ առաջին տեսութեան՝ նոյնպէս
 « և ըստ այսմ՝ ամենայն պէտք եղած յարմարութիւն-
 « ներն ունին մեր դիտաւորութիւնը կատարելու : »

(Շարայարութիւնը յաջորդ բաժնի մէջ :)

« commencèrent à émigrer en Russie, où bientôt ils
 « s'établirent sur les rives désertes du Don et du Volga,
 « sur les bords stériles de la mer Noire et de la mer
 « d'Azow. On trouve aujourd'hui dans ces contrées un
 « certain nombre de villes, dont quelques-unes d'une
 « grande importance, qui doivent leur origine à ces mi-
 « grations, entre autres la nouvelle Nakitchewan, Grigo-
 « riopol et Rostoff, qui surgirent pour ainsi dire des step-
 « pes désolés de la Russie méridionale, et dont les terri-
 « toires jadis incultes se couvrent aujourd'hui de riches
 « moissons et de superbes vignobles.

« En Autriche, dans la Hongrie et la Transylvanie, les
 « Arméniens montrent une rare expérience dans l'élevé
 « des bestiaux. Possesseurs d'immenses prairies, ils sont
 « grands propriétaires et seigneurs féodaux faisant valoir
 « leurs terres. Ils tirent de grands avantages de la vente
 « de leurs troupeaux de gros bétail, et beaucoup d'entre
 « eux ont fait dans ce commerce lucratif des fortunes
 « considérables.

« En résumé, les Arméniens sont donc religieux, in-
 « dustrieux et cultivateurs. Ces trois qualités sont inhé-
 « rentes à leur nature, et, sous ce point de vue comme
 « sous le premier, ils présentent toutes les garanties dési-
 « rables. »

(La suite au prochain numéro.)

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԻՆՏԵՆՏՍՍՆԵՐՈՒԹԻ ԳՄՐՈՒՄ

(Շարայարութիւն.)

Կայսերք Յունաց չն ևս վերջացեալք ի ցան-
 կութենէն տիրապետելոյ աշխարհին Հայոց, ա-
 ռանձինն իմն գակն եղեալ էին յամրակառոյց և
 յանառիկ բերդաքաղաքն Անի. և Կոստանդին
 Մոնոմախ տեսեալ զի ոչ գօրէ զվայրն առնուլ, եղ
 ի մտի զբնաւորեալն հնարագիտութիւն բիզան-
 դեան իշխանութեան արկանել ի կիր, և բարե-
 կամութեան կերպարանօք հրապուրեալ յինքն
 յանկուցանել զԲագրիկ Բ, որ բազաւորէր յայնժամ
 ի Հայս : Եւ իբրև ևս չնաւատացեալ բանիցն Յու-
 նաց բանգուգէր և զանդադր գնալ, առաքեաց
 առ ևս կայսրն մասն ինչ զվայտին կենաց յոր և
 երդուեալն էր : Այլ և աւագանին և կարողիկոսն
 Հայոց սաղբանօք Մոնոմախին յաղերս անկեալ
 յորդորեցին զբազաւորն զի երբիցէ ի կոչն. և
 որպէս մի ոմն ի պատմարանից աւանդէ, բարա-
 տեալ զգրիչն ի բաժակն սրբութեան՝ արեամբն

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIXe SIÈCLE.

(Suite.)

Cependant les empereurs n'avaient point renoncé
 à leurs prétentions sur l'Arménie. Ani, que sa forte
 position et ses solides remparts rendaient inexpu-
 gnable, était surtout l'objet de leur convoitise. Con-
 stantin Monomaque, désespérant de s'en emparer par
 la force ouverte, résolut de mettre en jeu les artifices
 habituels de la politique byzantine et d'attirer près
 de lui, par des démonstrations d'amitié, Kakig II,
 qui régnait alors sur l'Arménie. Comme celui-ci, se
 défiant des Grecs, hésitait à venir, l'empereur lui
 envoya un fragment de la vraie croix sur lequel il
 avait fait les serments les plus solennels. Les grands
 et le patriarche d'Arménie, soudoyés par Mono-
 maque, joignirent leurs instances aux siennes, et
 pour déterminer le roi à partir, trempant, raconte
 un historien, leur plume dans le calice de la com-
 munion, ils signèrent avec le sang sacré du Christ

Քրիստոսի ետուն վկայութիւն պաշտպան կալ պետութեանն եւ ջրողու զի անիրաւեացի ոք առ տերն իւրեանց մինչ նա ի բացեայ իցէ : Զիջաւ Գագիկ յայնքան աղաչանս եւ անկալ յողի . եւ իբրեւ եհաս ի Կոստանդնուպօլիս, հրաւիրեցաւ ստիպեցաւ ձեռնագրել եւ տալ զգիր հրաժեշտի յարոոյ անտի Հայաստանեայց : Ընդդեմ եկաց նա զառաջինն մեծաւ պնդութեամբ, անյաղքելի կացեայ ի հրապուրանացն եւ ի բանտից . այլ հուսկ ուրեմն տեղի ետ, եւ ընկալաւ ի կալուած ժառանգութեան զՊիղու քաղաք փոքրիկ ի Կապադովկիա, որ ոչ այնչափ փոխարէն ինչ հատուցումն էր ընդ աշխարհին զոր եհան ի ձեռաց, որքան վայր արքորանաց : Զամս երեսուն եւ հինգ եկեաց նա անդանօր, այլ հայրենեացն յիշատակի ոչ եւս հանդարտեալ խոյս ետ եւ գերծաւ ի տեղուշէն : Հասին ի վերայ նորա յամալոջ ուրեք իշխանք երեք յոյնք որ տեարք էին ամրոցին Կիզիստոայ յարեւմտից կուսէ Կեսարիոյ, անդր ի ներքս գնա ձգեցին եւ խեղդաման արարին : Իսկ որք ընդ նմայն ի փախուստ ճեպէին՝ իբրեւ լուան երէ անկաւ նա ի ձեռս Ֆունաց, վաղ քաջ ընդ առաւօտն աճապարեցին գնալ եւ գերծուցանել գնա . եւ այն ինչ հասեալք ի պարիսպս Կիզիստոայ՝ տեսին զղիական չարաբաստիկ արքային իւրեանց զի ի բարձուէ անտի բերդին կախեալ տատանէր : Սովին նողկալի յափշտակութեամբ եւ անօրէն սպանութեամբ վախճան եղեւ Բագրատունեացն բազաւորութեան, եւ Հայաստան աշխարհ անգլուխ եւ անիշխան մնացեալ՝ ժառանեցաւ անպատսպար ի կոխումն եւ յաւարատութիւն Ֆունաց եւ Արարացոց, եւս եւ անագնագունիցն քան զնոսա բշնամեաց, Թուրքացն ասեմ, որ տիրապետեալք Պարսից աշխարհին՝ օր ըստ օրէ այսր յառաջ խաղային :

Հայաստան աշխարհ մինչդէտ ի խորս անդ բշուառութեան եւ տառապանաց անկեալ զնէր, ետես գյուղութի յիւրոցն որդեկաց, — որպէս վերնախնամն Տեսչութիւն այսպիսիս երբեք երբեք գիտէ ներնականս զարմանալիս պատրաստել ի հիացումն հասարակաց, — գյուղութի յորդեկացն ետես մեծապէս պայծառացեալս ի պալատանն Բիւզանդիոնի, ի բարձրագոյնան ամբառեալ պատիւս զինուորութեան, ազգականութիւն ընդ կայսերական տոհմիցն խառնել, եւ ի գանն իսկ բազմել կայսերաց : Մօրիկ կայսր ի Կապադովկիա Հայոց առեալ էր զձեռուղ . Լեւոն է յԱրժրունեացն ազգէ էր, որոց երկիր ժառանգութեան էր զաւան Ասպուրական ի հարաւոյ եւ յարեւելից ծովակին վա-

l'engagement de défendre le royaume et de le conserver à leur maître légitime pendant son absence. Cédant à toutes ces assurances, ce prince se mit en route. A son arrivée à Constantinople, invité, pressé de souscrire à une renonciation à la couronne d'Arménie, il s'y refusa d'abord avec une fermeté que ne purent vaincre les obsessions ni la prison. Forcé enfin de céder, il reçut en propriété la petite ville de Bizou, en Cappadoce, qui fut pour lui moins une compensation de la perte de ses États qu'un lieu d'exil. Après y avoir vécu trente-cinq ans, le souvenir de la patrie se réveillant plus vivement que jamais dans son cœur, il parvint à s'échapper. Surpris seul en route dans un endroit écarté par trois chefs grecs, qui possédaient le château de Guizidra, dans les environs et à l'ouest de Césarée, il fut entraîné dans les murs de cette forteresse et immédiatement étranglé. Ceux qui l'accompagnaient dans sa fuite, apprenant qu'il était tombé entre les mains des Grecs, accoururent le lendemain dès l'aurore pour le délivrer. Le premier objet qui frappa leurs regards, en arrivant sous les murs de Guizidra, fut le corps de leur malheureux souverain qui se balançait suspendu aux créneaux. Cet acte odieux de spoliation et ce meurtre abominable mirent fin à la dynastie des Bagratides, et l'Arménie, restée sans chef et en proie à l'anarchie, se trouva exposée sans défense aux invasions et aux ravages des Grecs, des Arabes, et d'un ennemi bien autrement formidable, les hordes turques qui s'avançaient après avoir fait la conquête de la Perse.

Tandis que l'Arménie était plongée dans cet excès de misère et d'abaissement, elle vit, par un de ces contrastes étonnants dont la Providence se plaît quelquefois à donner le spectacle au monde, plusieurs de ses enfants parvenir à une fortune éclatante à la cour de Byzance, y occuper les plus hautes dignités militaires, s'allier au sang impérial et s'asseoir sur le trône des Césars. L'empereur Maurice avait vu le jour dans la Cappadoce arménienne; Léon V appartenait à la famille des Ardzrounis, dont les possessions s'étendaient sur toute la province du Vasbouragan, au sud et à l'est du lac de Van; Basile le Macédonien, qui descendait de la race royale des Arsacides, fut la souche d'une li-

նայ. Վասիլ Մակեդոնացի յԱրշակունեաց արքունի տոհմէ՝ նախահայր եկաց արքայից՝ բագմաց որ մի գմիոյ կնի բագաւորեցին ի Բիւզանդիոն ընդ ամս ասելի քան զերկերիս (867-1086) : Գարձեայ եւ կայսրն Չմշկիկ Յովնանեա, որ իբր ինաստուցումն փոխարինի յափշտակութեան իւրոյ յաղթանակս շքեղս կանգնեաց ի վերայ Արաբացոցն եւ Ռուսաց եւ Բուլղարաց, ծնեալ էր ի Զորբորդ Հայս առ ափամբքն եփրատայ :

Ոչ ընդ երկար ինչ ժամանակս մնաց ի ձեռս Յուսաց շորբեայն առ ի նոցանէ : բաժին Հայաստանի : Քանզի ինքեանք ապիկարք էին ի պաշտպանութիւն նորին ընդդէմ արտաքնոցն յարձակմանց, եւ յար ի կասկածանս գոյով յերեսաց վտարանջնոյ ժողովրդոցն ասելեաց իւրեանց, բարձեալ էին ի նոցանէ : աքսորանօք եւ կամ մահուամբ զքաջամարտիկս ամենայն յաւազ որերոյ երկրին : Այլ եւ ոչ ամիրապետքն տկարացեալք եւ վատարեալք՝ կարող ինչ էին ամբարտակ ընդդէմ զնել խուժանի Թուրքացն որ հեղեղարար զայրացմամբ որ քան զօր յարձակէին : Անդէն իսկ յամին 1040 արշաւեցին մտին նորա ի Հայս, եւ գառաջինն ի բաց վանեցան. այլ յամին 1060 ուղխօրէն յարձակեալ յաղարտ վարեցին զԱրարատեանն գաւառ : Ալփասլան էառ զԱնի եւ կողոպտեաց. եւ յայնմ հետեւ անց քաղաքն այն զամ քան զգամ առ ամիրայս Քրդաց ոմանց, առ բագաւորս Վրաց, եւ առ Սելճուզեան իշխանս Պարսից, որ ելելս գմիմեամբք առնէին կորզել զայն յիրերաց մինչեւ զամն 1259, յորում յաւար մատնեցաւ վայրագասուն Մողղաց : Բնութիւն ինքնին օժանդակել քուէր ձեռաց մարդկան ի սպառսպուռ քանդումն քաղաքին այնորիկ. քանզի խարխալեալ յանագին սասանութեանց՝ կործան անկաւ եւ եղև կոյտ աւերակաց : Անցին Թուրքք ըստ եփրատ, տիրեցին փոքուն Ասիոյ, եւ զՅոյնս հալածական վարեցին մինչև ի պարսիսպս Բիւզանդիոնի. Հայաստան աշխարհն ողջոյն անկաւ ընդ ձեռամբ նոցա, եւ իշխանքն սակաւաւորք զերծեալք ի սրոյ՝ ապաստան եղին յամուրս յերանց անմատոյցս ի բշեամեաց : Իսկ սուլդանք Սելճուզեանց բողին լքին զտեսչութիւն աշխարհին ի ձեռս ամիրայից Թուրքաց կամ Քրդաց, եւ այնունեառս այլազգիք տիրեցին երկրին լի բովանդակ :

Ի մեռանել վերջնոյ արքային Բագրատունեաց, Ռուբեն ոմն զօրավար նորին եւ ազգակից՝ արամբք սակաւօք յարեցելովք ի նա անկաւ ի սահմանս կայսերութեանն Յունաց ի Կիլիկիա եւ ամրացաւ ի կիրճսն Տօրոսի : Անդ կանգնեաց նա զբագաւո-

gnée de princes qui régnerent à Byzance pendant près de deux siècles (867-1086). Enfin Jean Zimisces, qui racheta son usurpation par ses brillantes victoires sur les Arabes, les Russes et les Bulgares, était né dans la province appelée Quatrième-Arménie, sur les bords de l'Euphrate.

La portion de l'Arménie que les Grecs avaient usurpée ne demeura pas longtemps en leur possession. Eux-mêmes étaient impuissants à la protéger contre les envahissements du dehors, et comme ils redoutaient toujours quelque velléité d'indépendance de la part des populations, dont ils étaient détestés, ils leur avaient enlevé, par l'exil ou par la mort, tous les chefs doués de talents militaires. Le khalifat, tombé dans un état de faiblesse et d'avidité, ne pouvait opposer aucune barrière aux flots chaque jour grossissants des Turks. Déjà, en 1040, ils avaient pénétré sur le territoire arménien, d'où ils furent d'abord repoussés. En 1060, ils l'inondèrent comme un torrent dévastateur et se jetèrent sur la province d'Ararad. Le sultan Alp-Arslan prit la ville d'Ani et la saccagea de fond en comble. Dès ce moment, cette ville appartint tour à tour à une famille d'émirs kurdes, aux rois de Géorgie et aux sultans seldjoukides de la Perse, qui s'en disputèrent la possession jusqu'à l'année 1239, où elle devint la proie des féroces Mongols. La nature elle-même semblait seconder l'action destructive de la main de l'homme : Ani, ébranlée par de violents tremblements de terre, ne présenta plus bientôt qu'un immense amas de ruines. Les Turks, après avoir franchi l'Euphrate, firent la conquête de l'Asie-Mineure, et poursuivirent les Grecs jusque sous les murs de Constantinople. L'Arménie avait été entièrement soumise par eux, et le petit nombre de chefs que le glaive avait épargnés se retirèrent dans des forteresses situées au milieu de montagnes inaccessibles. Les sultans seldjoukides abandonnèrent le gouvernement du pays à des émirs turks ou kurdes, et les infidèles y dominèrent dès lors sans partage.

A la mort du dernier des Bagratides, l'un de ses généraux, Roupèn, qui était aussi son parent, se jeta, avec une poignée d'hommes dévoués et d'action, sur les terres de l'empire grec en Cilicie et se retrancha dans les gorges du Taurus. Il y fonda le

րուքին Փոքուն Հայոց եւ գեորքինեանն անուանայ հարստութիւն, որ յար ի պատերազմի եր գոզեա ընդ Փուրքս Փոքուն Ասիոյ եւ ընդ կայսերս Բիզանդիոնի : Առաջինքն ի պայազատս Ռուրենի զիշխանի եւեր ունէին զանուն. ապա պարոնք անուանեցան՝ ի խաջակրաց անտի այսպէս պատուեալք սակս սպասանարկութեանցն զորս արարին նոցա. եւ հուսկ յետոյ զբազաւորի եւս ընկալան յորջորջումն զոր կայսրն Փրեղերիկոս Պարպարոսաա ետ միում յիշխանաց անտի Լեւոն կոչեցելոյ : Եւ քրիստոնէութեամբն իւրեանց իբրեւ ի բնուատնիզակակիցք եղեն Լատինացւոց Հայքն կիլիկեցիք, եւ ի սէր բարեկամութեան խտնեցան ընդ նոսա, եւ բազաւորքն ուրքինեանք խնամութիւնս արարին ընդ իշխանս Անտիոքայ նորմանտացիս յազգէ, եւ ընդ Լուսինեան տոհմին Կիպրոսի : Երկիր կոմսութեանն Եղեարոյ յորում բազմարիւ էին Հայք՝ ի ձեռս Գաղղիական տոհմի եր, այն է տոհմն ճոսլինեանց (ժօսլէն տը Քուրքընէ) :

Մողոլքն յարձակեալք յերեքտասան դարուն յանապատից անտի իւրեանց ի ձոխ եւ յարգաւանդ կողմանս արեւմտեանն Ասիոյ, ընդ առաջինս յաշխարհաց ոտնակոխ արարին եւ զՄեծն Հայս : Յարձակեցան եւ ի վերայ սելճուզեան իշխանին Իկոնիոնի, եւ Հերում Ա. բազաւոր Փոքուն Հայոց՝ առ ի գառաջս առելոյ վայրագատուն հրոսակացն այնոցիկ՝ փութացաւ հպատակել մեծի Խանին, եւ օգնական լինել նմա ի պատերազմունան որ յԱտորիս, ի Միջագետս եւ ի Փոքրն Ասիա : Եւ այս երկզակակցութիւն յետ ժամանակաց մեծապէս վնասակար գտաւ իշխանացն ուրքինեանց. քանզի սուլդանքն Եգիպտոսի վանեալ զՄողոլս, եւ առեալ ի ձեռաց քրիստոնէից զամուր ամուր տեղիս ծովեզերեայցն Ատորոց, դարձուցին վաղ ընդ փոյր զգնես իւրեանց ընդդէմ Հայոց. որոց անօգնական ի Մողոլիցն մնացեալ, եւ անյոյս ի քրիստոնէիցն արեւմտեայց՝ որ դադարեցին յարշաւելոյ ի Պաղեստին, արագ արագ նկուն եղեն : Շահար-օղլի սպարապետ Շապան սուլդանին ի հուր եւ ի սուր մաշեաց զԿիլիկիս, եւ Լեւոն Զ պաշարեալ յամուրն Կապան՝ ի պակասել պարենից անձնատուր եղեա՝ յետ իննամսեայ պաշարման, եւ գերի վարեցաւ հանդերձ ընտանեօքն յեգիպտոս, ուր եւ եկաց մնաց ի գերութեան զամս վեց : Ուր ուրեմն յամին 1581 զերծեալ անտի աղաջանօք Յովհաննու Ա. արքային Կասախիոյ, անց ի Սպանիա՝ շնորհ ունել ազատարարին իւրում, եւ անտի ի Գաղղիս յարքունիս Կարոլոսի Զ, որ մեծաւ քաղցրութեամբ պատուասիրեալ ասպնջականեաց զնա : Եւ մե-

royaume de la Petite-Arménie et une dynastie appelée, de son nom, *roupénienne*, qui fut presque toujours en guerre avec les Turks de l'Asie-Mineure et avec les empereurs de Byzance. Les premiers successeurs de Roupên ne portaient que le simple titre de prince ou chef (*ischkhan*); ils l'échangèrent plus tard contre celui de *baron*, qui leur fut conféré par les croisés en reconnaissance des services qu'ils leur rendirent, et enfin contre celui de *roi*, que l'empereur Frédéric Barberousse accorda à l'un de ces princes, Lévon ou Léon. Comme chrétiens, les Arméniens de Cilicie devinrent les alliés naturels des Latins, et combattirent dans leurs rangs. D'intimes et fréquentes relations s'établirent entre eux : les rois roupéniens contractèrent des alliances avec les princes d'Antioche, de souche normande, et avec les Lusignan de Chypre. Le comté d'Édesse, qui était peuplé d'Arméniens, relevait d'une famille française, les Josselin de Courtenay.

Lorsqu'au XIIIe siècle les Mongols se précipitèrent du fond de leurs steppes sur les riches et fertiles contrées de l'Asie occidentale, la Grande-Arménie fut une des premières contrées qu'ils envahirent et dévastèrent. Etant venus fondre sur le sultan seljoukide d'Iconium, le roi de la Petite-Arménie, Héthoum Ier, voulant détourner de ses États ces hordes auxquelles rien ne résistait, s'empressa de se reconnaître vassal du *grand Caan* et de lui fournir des secours dans toutes les guerres que ses armées soutinrent contre les musulmans en Syrie, en Mésopotamie et dans l'Asie-Mineure. Cette alliance avec les Tatares devait être un jour fatale aux princes roupéniens. A peine les sultans d'Égypte eurent-ils fait reculer les Mongols et enlevé aux chrétiens les places qui leur restaient sur les côtes de la Syrie, qu'ils se tournèrent contre les Arméniens. Dépourvus du secours des Mongols, et sans espoir d'en obtenir des chrétiens d'Occident, qui avaient renoncé à toute expédition en Palestine, ils ne tardèrent pas à succomber. Le sultan Schaban fit partir son général Schabar-Ogli, qui vint porter le fer et la flamme dans toute la Cilicie. Le roi Léon VI, assiégé dans sa forteresse de Gaban, fut forcé par le manque de vivres de se rendre après un siège de neuf mois. Fait prisonnier [avec sa famille, il fut emmené au Caire, où il resta six ans en captivité. Enfin, en 1381, délivré par la médiation de Jean Ier, roi de Castille, il passa en Espagne pour aller remercier son libérateur, et de là en France, à la cour

ուս Լևոն ի Փարիզ ի 29 նոյեմբերի յամին 1395 յառաջումն կիրակիի Գալստեան, որպէս ժամանակագիրն Սեն-Տրնի վանաց աւանդէ, եւ բաղեցաւ յեկեղեցոջ Կելեստինեանց : Ընդ նմա շիջան եւ հարստութիւն Ռուրինեանց եւ ազգութիւնն Հայոց միանգամայն :

Ի միջոցս անդ ժԴ դարուն, ի բաժանել ինքնակալութեանն Մողոլաց ի պետութիւնս պետութիւնս ազատս յիբերաց, Հայք եւս ընդ ձեռամբ անկան դարձեալ գանձգան իշխանաց : Ի կողմանս հարաւոյ Քուրդքն տիրեցին՝ բեկս ունելով ինքնիշխանս. զգաւառս արեւելից Պարսք կալան, եւ զարեւմտեայն Յամանեանք եւ Թիւրքմէնք. եւ այս բաժանումն եկաց մնաց մինչեւ ցաւուրս աշխարհակալին Թիմուրի (որ եւ Լանկրամուր), որ զրովանդակն Հայս ետրկ ընդ բռամբ : Սա գամնայն տեղիս ընդ որս անցաներն արեամբ ներկեաց եւ աւերակօք ծածկեաց՝ աննարին անգրբութեամբ վարեալ ընդ ամենեայն. եւ որպէս ժամանակակից նորին պատմագիրն Թովմա Մեծփեցի աւանդէ, իբրեւ ետո նա զքաղաքն Վան՝ բռուն արար բնակչացն զանավեժ հոսել զանձինս իւրեանց ի բարձուէ անտի միջնաբերդին. եւ այնչափ զիգացեալ բարձրացաւ կոյտ զիականցն, զի որք ի վերջէ անկանին՝ ոչ եւս լինէր ինչ նոցա վնաս : Եւ զՍերաստիա ատեալ՝ կենդանոյն բաղեաց զգունդս գունդս զօրացն Հայոց, եւ զզօրավարս նոցին աննարին խոշտանգանօք կտտամանս արար :

Ի չոր մահուան աշխարհակալին Թաբարաց իշխանքն ամենայն կողոպտեալք ի նմանէ եւ աւերակեալք՝ զեն ի վեր ատեալ յարեան ընդդեմ Շահրուխայ որդւոյ Թիմուրի, ատուլ ի ձեռաց նորին կամ յիբերաց զստացուածս իւրաքանչիւր :

Յետ սակաւուց ի պատճառս պատերազմացն Յամանեանց ընդ Պարսս՝ դարձեալ ասպարեզ գտաւ Հայաստան երկպառակութեանց եւ աղետից : Ուզուն-Հասան իշխան Ազ-գոյունյու տոնմին Թիւրքմէնից բազաւորեալ ի վերայ Պարսից, եւ արշաւեալ ի սահմանս երկրին Յամանեանց, պատճառս ետ Մեհեմէտայ Բ, որ զԿոստանդնուպօլիսն առ, յարձակելոյ յարեւմտեայ գաւառս Հայաստանի եւ տիրելոյ անդ քաղաքաց բազմաց : Այն մարտք պատերազմաց ոչ եւս զաղարեցին ի մեջ Յամանեան արքայից եւ յաշորդացն Ուզուն-Հասանայ, ասպա եւ բազաւորաց Սեֆեան տոնմին, որ գոռային հակառակ իբերաց՝ եւ սակա

de Charles VI, qui l'accueillit avec autant de courtoisie que de magnificence. Il mourut à Paris, le 29 novembre 1395, le premier dimanche de l'Avent, suivant le religieux de Saint-Denis, et fut enterré dans l'église des Célestins. Avec lui s'éteignirent et la dynastie des Roupéniens et la nationalité arménienne.

Vers le milieu du XIVe siècle, lorsque l'empire des Mongols, perdant son unité, se démembra pour former plusieurs souverainetés indépendantes l'une de l'autre, l'Arménie retomba au pouvoir de différents maîtres. Les Kurdes, dans la partie sud, fondèrent une principauté qui était régie par des beys particuliers; les Persans s'emparèrent des provinces orientales, les Ottomans et les Turkomans de celles de l'ouest. Ce partage dura jusqu'à l'époque où le célèbre Timour (Tamerlan) la réunit tout entière sous son autorité. Partout il laissa des traces sanglantes de son passage et des ruines. Jamais plus horribles cruautés n'avaient été exercées. Un historien de cette époque, Thomas de Medzop, raconte qu'ayant emporté d'assaut la ville de Van, il condamna les habitants à se précipiter eux-mêmes du sommet de la citadelle, et que la masse des cadavres s'éleva si haut, que les derniers qui se précipitaient ne se faisaient plus de mal. A la prise de Sébaste, il fit enterrer vivantes les troupes arméniennes et périr leurs chefs dans des supplices affreux.

A peine la mort du conquérant tartare fut-elle connue en Arménie, que tous les chefs qu'il avait dépouillés de leurs possessions et renversés, entreprirent, les armes à la main, de les revendiquer sur Schah-Roukh, fils de Timour, ou de se les disputer entre eux.

La lutte des sultans ottomans et des rois de Perse ouvre bientôt après une nouvelle phase de déchirements et de calamités pour l'Arménie. Un chef des Turkomans du mouton blanc, Ouzoun-Hassan, qui s'était assis sur le trône de Perse, ayant violé le territoire ottoman, fournit à Mahomet II, le conquérant de Constantinople, un prétexte pour pénétrer dans la partie occidentale de l'Arménie et s'y rendre maître de plusieurs villes. Ces guerres se perpétuèrent entre les sultans de Constantinople et les successeurs d'Ouzoun-Hassan, et ensuite les monarques de la dynastie des Sofis, divisés à la fois par des intérêts politiques et par des dissidences

քաղաքական շահուց եւ ի պատճառս կրօնական տարածայնութեանց : եւ Հայաստան աշխարհ, ըստ ձախողակ բաղդի դրիցն իւրոց ի բնէ՝ ապարեզ եւ կոխան եղաւ պայքարմանցն՝ նոցա, որպէս երբեմն եւ կայսերացն Բիւզանդիոյ եւ արքայիցն Սասանեանց : Ըստ յաջողելոյ զինուց միոյ ուրուք յախոյնից անտի, եւ Հայք անցանէին ի Թուրքացն ձեռանէ ի Պարսս, եւ գտեարսն եւեր փոխէին՝ անգերծք յաւերածոյ եւ ի հարստանարութեանց : Յաճախեցին եւ ես գաղետսն ապրտամբուրիւնք պէյից ամրացելոց յիւրաքանջիւր կալուածս, որ բազում այն էր զի գլուխ ամբառնային ընդդէմ սուլդանաց որոց հարկատուք էին : Բայց քան զամենայն պատերազմունս Օսմանեանցն ընդդէմ Պարսից աղետարեր եղև Հայաստանեայց այն որ բացաւ յառաջին ամս ժէ՛ գարուն ընդ Շահարաս Ա. եւ ընդ սուլդան Սնմեա Ա., ի պատճառս սահմանաձայր գաւառացն Հայաստանի, որպէս եւ հանապազ յայն տակս գրգռէին ընդ միմեանս պետուրիւնքն երկուքին : Կամեցեալ Շահարասայ խափան ինչ հզօր արկանել յառաջելոյ բշնամույն, եղ ի մտի յաւեր եւ ի կործանումն զնել զՀայս, եւ յանապատ ամայի գերկիրն դարձուցանել. եւ արձակեաց ի գաւառս գաւառս գործակալս գօրօք հանդերձ՝ ի բաց հանել ուժգին գրնակիչս, եւ գքաղաքսն եւ զգլուխս հրդեհեալ բոցակիզել : եւ ոչ միայն խափանել կամեր այնու շահն զամենայն կցորդուրիւն Հայոց ընդ Թուրքս, այլ եւ զամայացեալն երկիր քաղաքութեան իւրոյ ճօխացուցանել աշխատասեր եւ ճարտարութեատ ժողովրդովք : Անլուր էին խժողժուրիւնքն որովք կատարեցաւ պատուէր Շահարասայ, եւ երդք աւելի քան գքսան եւ չորս հազար խլուալք ի հայրենեացն՝ վարեցան ի Պարսս հանդերձ արամբք եւ կանամբք, ծերովք եւ տղայիւք : Ոմանք ի նոցանէ անկան յուղուշն պարտասեալք, եւ կամ ընդ հարուածովք յափշտակողացն խոշտանգեալք, եւ յորովք գետամույն եղեալ հեղձան իջուրս սաստկանոսանն երասխայ :

(Մնացուածն յառաջիկայս :)

ԵՒ. ՏԻԼԼՈՐԻԷ :

religieuses. Par une conséquence fatale de sa position géographique, l'Arménie était le théâtre et la victime de ces conflits, qui rappelaient pour elle ceux des empereurs de Byzance et des Sassanides. Suivant que la fortune favorisait les armes de l'une ou de l'autre des deux puissances rivales, elle passait sous la domination turke ou persane, changeant de maître sans cesser jamais d'être dévastée et opprimée. Les insurrections des beys, qui dans leurs fiefs bravèrent plus d'une fois l'autorité des sultans leurs suzerains, aggravèrent encore singulièrement cette situation; mais de toutes les guerres des Ottomans contre les Persans, aucune ne fut plus préjudiciable à l'Arménie que celle qui éclata, dans les premières années du xviie siècle, entre Schah-Abbas Ier et le sultan Ahmed Ier, et que provoqua la question des frontières arméniennes, éternel sujet de discorde entre les deux États. Schah-Abbas, pour arrêter la marche de l'ennemi par une mesure énergique, résolut de tout détruire en Arménie et de transformer ce pays en un vaste désert. Des agents escortés de troupes furent envoyés dans chaque province avec la mission d'en emmener de force les habitants et d'incendier les villes et les villages. L'intention du schah était à la fois d'empêcher toute communication des Arméniens avec les Turks et de transplanter dans son royaume appauvri des populations actives et industrieuses. Ces ordres furent exécutés avec une barbarie inouïe : plus de vingt-quatre mille familles, arrachées de leurs foyers, furent entraînées à marches forcées, hommes, femmes, vieillards et enfants, dans la Perse. Une partie périt en route de fatigue ou sous le bâton et le sabre des ravisseurs; un grand nombre furent engloutis dans les flots impétueux de l'Araxe.

ÉD. DULAURIER.

(La suite au prochain numéro.)

* Փարիզեան ամսագրոյն նիւթերն այս անգամ հարկադրեցանք յաջորդ ամսատետրին բողուլ :

Propriétaire-gérant : A. LAGHAT.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՎԱԼՏԷՐԻ :

PARIS. — IMPRIMERIE WALDER, RUE BONAPARTE, 44.

COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAËL GHARABIAN.

<p>ԳԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ .</p> <p>Ի Փարիզ, տարեկան ֆրանք 25 » Արտաքոյ 28 » Գին միոյ տետրակի 3 »</p>		<p>PRIX D'ABONNEMENT :</p> <p>Paris, par an Fr. 25 Étranger 28 Prix d'un numéro 3</p>	
<p>Տեղի ընկերազրոյ</p> <p>Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ԳՐԱՆՈՅԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԵԱՆ, Ի Փողոցն Սեն-Սուլպիս, Բ. 3.</p>		<p>On souscrit :</p> <p>A PARIS, CHEZ M. D. ARAM, rue Saint-Sulpice, 38.</p>	

ԲՈՒՂԱՆԴԱՅԻՆԹԻԻՆ.

- Ա. ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՑ ԲԱՆԲ.
- Նուէր ազգասիրութեան Մեծագատիւ Ազայ ետակաւ Գրասխտեանց Հայկազն Արտաքի յետ Մոլտաւիոյ . Հայ . եւ Գաղղ .
 Աւտամեաւք Հայկազոնք Ի Փարիզ . — Պարոն Գեորգ Քաղօրեան վկայեալ բժիշկ Ի Փարիզեան բժշկարանէն .
- Բ. ՏԵՍԱՐԱՆԲ ԵՒՐՈՊԱՅ.
- Քրոնշտատ . — Եւրոպեան նասանար .
 Ճարտարութեան պալատին մեծ սրահին ընդանուր տեսք . — Գասաւորութիւն բերոյ .
- Գ. ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԳԿԱՆ.
- Ֆրանքլին . (Շարայարութիւն .)
- Գ. ՀԱՅԿԱԶՆԵԱՆ ԹԱՆԿԱՐԱՆ.
- Աւաջարկութիւն Հոովմեակեան Հայ ժողովրդին զաղբական ասանելու Ի ձեզայիք . Հայ . եւ Գաղղ . (Շարայարութիւն .)
- Հայկազոնք իննետասներորդի դարուս . Հայ . եւ Գաղղ . (Շարայարութիւն .)

SOMMAIRE.

- I. CONNAISSANCES UTILES.
 Don patriotique de Son Excellence Isaïe Trankoul, Serdar arménien de Jassy en Moldavie. Arm.-Franç.
- Étudiants arméniens à Paris. — M. Kévork Takvorian, nommé docteur en médecine à la Faculté de Paris.
- II. TABLEAUX DE L'EUROPE.
 Kronstadt. — Machine infernale Jacobi.
 Aspect général de la grande galerie du Palais de l'Industrie. — Classification des produits.
- III. GALERIE DES HOMMES DE MÉRITE.
 Franklin. (Suite.)
- IV. MUSÉE ARMÉNIEN.
 Projet de la colonisation de l'Algérie par des Arméniens catholiques. Arm.-Franç. (Suite.)
 La Société arménienne au XIXe siècle. Arm.-Franç. (Suite.)

1re Année. — Juin 1855. — N° 6.